

PILSĒTU UN ADMINISTRATĪVI POLITISKO CENTRU PLĀNOJUMS UN APBŪVE RIETUMLATVIJAS TERITORIJĀ NO 13. LĪDZ 16. GS.

Silvija Ozola

Atslēgas vārdi: *apbūve, plānojums, cietoksnis, pilsēta, tirgus vieta, tranzīceļa trase, ūdensceļš*

Eiropā 12. un 13. gs. saimnieciskais uzplaukums radīja labvēlīgus apstākļus tirgus vietu izveidei pie satiksmes ceļiem, veicinot Senās Romas impērijas pilsētu — Milānas, Florences, Parīzes, Ķelnes, Lionas, Londonas — atdzimšanu un jaunu pilsētu rašanos. Francijas dienvidos būvēja pilsētas—cietokšņus. Par pilsētām kļuva arī lauku apdzīvotās vietas. Pilsētu atšķirīgā attīstība izraisīja neskaitāmus ar zemes īpašumiem saistītus konfliktus. Izmantojot kuģojamās upes un sauszemes kara ceļus, tika pakļautas arī kuršu un zemgaļu pārvaldītās zemes. Vietējo iedzīvotāju stratēģiski nozīmīgās vietās ierīkotajos pilskalnos vai to tuvumā uzcēla militāri, ekonomiski un sociāli nozīmīgus cietokšņus tirdzniecības un ūdensceļu kontrolei. Izveidojās administratīvi politiskie centri, kuri kļuva par pirmsākumu Durbes, Piltenes, Skrundas, Ventspils, Dobeles, Aizputes, Grobiņas, Kandavas, Kuldīgas, Sabiles, Saldus, Talsu, Jelgavas, Bauskas un Tukuma pilsētai. Seno tranzīceļu trases noteica ielu tīkla un laukumu izveidi, sabiedrisko celtnu izvietojumu un apbūves plānojuma kompozīciju.

Pilskalnu lomu viduslaiku centru izveidē pētījis arheologs Jānis Asaris¹. Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtā izdotas septiņas grāmatas, kurās Andris Caune un Ieva Ose apkopojuši zinātniskās publikācijas par ordeņpilīm². Dobeles pilsdrupu izpēti veikusi arhitekte Tatjana Viņola³. Tukuma ordeņpils un pilsētas attīstību pētījuši vēsturnieki Agris Dzenis⁴ un Agrita Ozola⁵, kā arī arhitekts Ziedonis Bēts⁶. Kurzemes un Zemgales pilsētu plānojumu un apbūvi analizējuši arhitekti Jānis Krastiņš⁷, Ivars Strautmanis un Jānis Dripe, Jurijs Vasiļjevs⁸, Gunārs Jansons⁹ un Irēna Bākule¹⁰. Arhitekte Rīta Zandberga (1929–1993) uzrakstījusi Aizputes arhitektoniski pilsētībūvnieciskās struktūras attīstī-

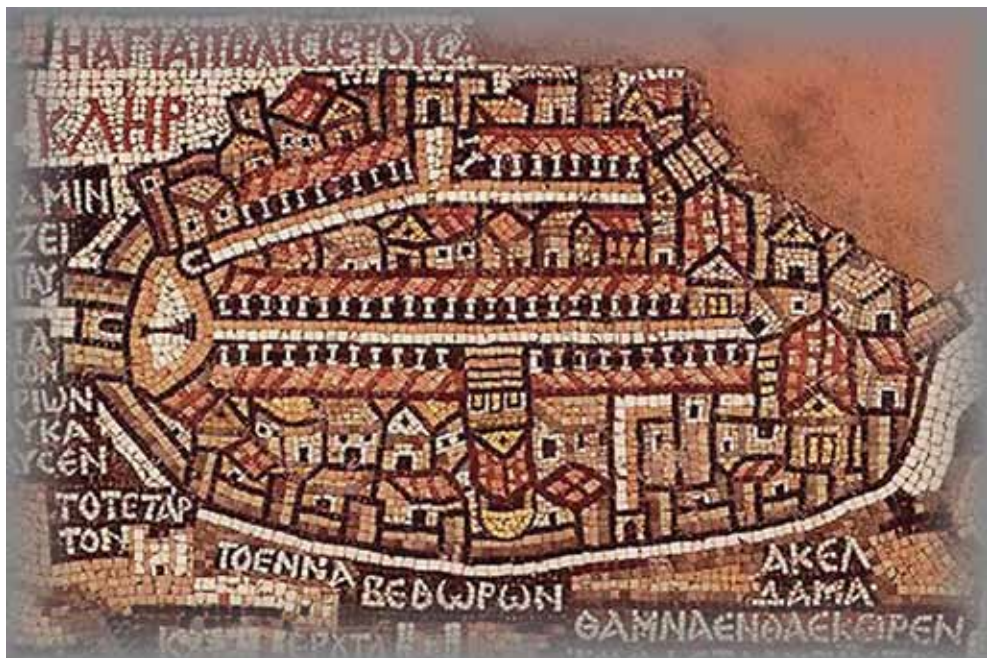
bas vēsturi¹¹ un veikusi Ventpils vēsturiskā centra pirmsprojekta izpēti¹², bet Irēna Bākule izstrādājusi priekšlikumu Bauskas vecpilsētas¹³ un Aizputes pilsētas reģenerācijai¹⁴. Kandavas izaugsmi viduslaikos analizējuši Agris Dzenis¹⁵ un arhitekte Vita Rinkeviča¹⁶, bet arhitekte Inga Dimbira veikusi pirmsprojekta izpēti¹⁷. Jelgavas vēsturi apzinājis Andrejs Dābols¹⁸, bet Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūta kolektīvs pētījumus apkopojis grāmatā¹⁹ „Senā Jelgava” un Jelgavas arhitektūras un mākslas virtuālajā rekonstrukcijā²⁰. Saldus vēsturisko attīstību pētījis vēsturnieks Edgars Dunsdorfs²¹, bet Skrundas izaugsmi — vēsturnieks Arturs Henrišs²². Šajā rakstā analizēti Rietumlatvijas

pilsētu plānojuma un apbūves kompozīcijas pirmsākumi, pievēršot lielāko uzmanību seno plānojuma elementu — pilskalnu un senpilsētu, kā arī viduslaiku cietokšņu, amatnieku un tirgotāju pilsapmetņu un tranzītcēļu trašu — izvietojuma ietekmei uz Rietumlatvijas pilsētu plānojumu un apbūvi.

Pilsētu izaugsme Eiropā 12. gs. vidū un 13. gs.

Amatniecības uzplaukums un lauksaimniecības produkcijas pārstrāde 12. gs. vidū veicināja tirdzniecības vietu rašanos Baltijas jūras piekrastes zemēs. Jaunizveidoto pilsētu teritorijas iedalīja kvartālos. Apbūves centrālajā daļā veidoja „izstieptu” tirgus vietu, kas atgādināja Jeruzalemes plānojumu (1. att.). Iekarotajās rietumslāvu zemēs pie Trāves (*Trave*) upes vācu tirgotāji 1143. g. izveidoja pirmo ostu aktīvai tirdzniecībai. Sakšu hercogs Heinrihs Lauva (*Heinrich der Löwe*, ap 1129–1195) stratēģiski nozīmīgajā pussalā starp Trāves un Vakenicas (*Wakenitz*) upēm

uzbūvēja nocietinājumus un 1158./1159. g. nodibināja Lībeku (*Lübeck*), kurai piešķīra pilsētas tiesības (*Lübisches Stadrecht*) un konstitūciju. Krustnešiem radīja galveno ostu, no kuras doties braucienos uz baltu cilšu pārvaldītajām zemēm. Pilsētas ziemeļu daļas plānojumu veidoja ap 1147. g. uzceltā pils un priekšpilsēta. Pilsētas tiesības ieguva centrālā daļa, kur atradās vācu tirgotāju un amatnieku kopienas locekļiem piederošie apbūves gabali un tirgus laukums starp Sv. Marijas katedrāli un Sv. Pētera baznīcu. Lībekas dienvidu daļas teritorija piederēja bīskapa un domkapitula apvienībai (2. att.). Vācu tirgotāji ieradās arī Dancigā (*Danzig*, mūsdienu Gdaņska, 1235), kur pie Moltavas upes ietekas Baltijas jūrā vietējie tirgotāji bija izveidojuši apmetni *Altstädter Graben* un ostu, un Sv. Nikolaja baznīcas tuvumā uzbūvēja sev mājokļus. Aktīvu tirdzniecību vācu iecelotāji uzsāka Visbijā (*Visby*), kura 1161. g. ieguva pilsētas tiesības. 1163. g. iegūtās preču nokraušanas tiesības *Warenstapelrecht* vei-

1. att. Mozaikas karte ar Jeruzalemes plānojumu. 560.–565. (Dievnams Madabā, Jordānijā)

cināja Lībekas ietekmi Baltijas jūras reģionā²³, bet 1167. g. noslēgtais Artlenburgas līgums paredzēja ietekmes sfēru sadali Baltijas jūras piekrastē — daņu ietekmi Kursas rietumu un Igaunijas ziemeļu daļā un vācu ekspansiju Daugavas grīvā.

Iekarotajās rietumslāvu zemēs par nozīmīgu tirdzniecības centru un arhibīskapa rezidenci kļuva Magdeburga, kurai arhibīskaps Vihmans (*Wichmann von Seeburg-Querfurt*, ap 1116–1192) 1188. g. piešķīra pilsētas privilēģijas — *Privileg des Herzbischofs Wichmann für die Stadt Magdeburg mit dem ersten Stadtrecht*. Magdeburgas pilsētas tiesības (*Magdeburger Recht*) ietvēra zemju pārvaldīšanas un palielināšanas noteikumus, kā arī mantošanas kārtību, un noteica, ka pilsētas teritorija sadalāma iedzīvotāju ēku būvniecībai un dārzu ierīkošanai paredzētos zemes gabalos, kuri norobežojami ar lauku ma konfigurācijai atbilstošu nožogojumu.

Rietumu un Austrumu Eiropu 12. un 13. gs. savienoja sauszemes tirdzniecības maģistrāle, kuras tuvumā uzbūvēja nocietinātas pilsētas. Fortifikāciju būvju ietvertajā Drēzdenē satiksmes ceļš kļuva par galveno ielu un pilsētas centrā taisnā leņķī krustoja otru maģistrāli, radot krusta formas krustojumu ar tirgus laukumu, kurā uzcēla rātsnamu. Četrās daļās sadalītā pilsētas teritorija ieguva regulāru plānojumu. Tirgus laukumam pieslēdzās katedrāles laukums ar Sv. Krusta baznīcu, veidojot senajai Jeruzalemei līdzīgu plānojumu (3. att.), kas simbolizēja piederību kristiešu pasaulei. Tomēr funkcionāli pamatotai shēmai pilsētas plānojumā nepiešķīra izšķirošo nozīmi, jo prioritāras bija vietējo amatnieku un tirgotāju intereses. Itālijas un Ziemeļvācijas tirdzniecības ceļu krustojums noteica plānojumu arī Rotveilas pilsētai pie Nekaras upes (*Rottweil am Neckar*), bet Anglijā seno tranzīta ceļu trases ietekmēja Bristoles apbūves kompozīciju (4. att.). Viduslaiku pilsētu centru apbūves arhitektoniski telpiskā plānojuma kompozīcijas kopējā iezīme bija dominante — dievnams, kura būvniecībai

2. att. Viduslaiku Lībekas 12. gs. (1158) beigu plāna rekonstrukcija (*Indriķa hronika*, 1993: 407)

3. att. Jeruzalemes plānojums ap 1200. g. (NNB)

4. att. Anglijas pilsētas Bristoles viduslaiku centra plānojums. 1568. (Brauns, 2008: 204)

atvēlēja visu zemesgabala teritoriju, atstājot nelielu platību pirms ēkas. Viduslaiku pilsētu plānojumu risinājumi bija ļoti daudzveidīgi.

Apdzīvoto vietu attīstība baltu apdzīvotajās teritorijās 13. gs.

Kurši pārvaldīja deviņus novadus — Vanemu, Ventavu, Bandavu, Piemari, Duvzari, zemi starp Skrundu un Zemgali, Cekli, Megavu un Pilsātu. Kuršu un zemgaļu zemnieki mājoklim cēla vienu ēku — namu, bet, rodoties nepieciešamībai pēc citām telpām, dzīvojamās ēkas tuvumā bez iepriekšēja plānojuma citu citai blakus uzbūvēja nelielas ēkas. Sākumā tikai ap dzīvojamo māju, bet vēlāk jau ap visu ēku kompleksu uzcēla žogu²⁴. Iežogotie ēku kompleksi — viensētas vai sētas — veidoja ciemu. Vārdu „sēta”, „sāta” jeb „sāts” lietoja arī saliktenī pil(s)-sēta (Vidzemē) un pil(s)-sāts (Kurzemē). Pilsētveida apmetni pie kuršu pilskalna Dargas jeb Danges (*Dané*) upes grīvas tuvumā

sauca par Pilsāteni (*Pilsaten*) — pie pils-sāts piederošu zemi. Apmetnes ap spēcīgi nocietinātajām kuršu un zemgaļu pilīm ietvēra pāļu žogi, kurus seno baltu valodā apzīmēja ar vārdu „*Paelwerk*”. Veidojās lielāki vai mazāki ciemi²⁵. Zvejnieku amats un jūras laupītāju uzbrukumi mudināja cilvēkus dzīvot ciešāk, lai varētu cits citam palīdzēt. Sētu sakopojums bija neregulārs — dažviet sētas atradās cieši kopā, bet citur ēkas cēla rindā citu citai blakus. Baltijas jūras piekrastē no Palangas līdz Kolkai un gar Rīgas līci līdz Salacas upei tuvu kaimiņos sabūvētu sešu, astoņu vai desmit māju grupas jeb puduri veidoja nelielus lībiešu apdzīvotus ciemus, kas vēsturiski sakņojās somu paražās un atšķīrās no lietuviešu un vācu ciemiem, kuros bija izbūvētas ielas.

Vācu ekspansija uz austrumiem 12. gs. nogalē sāka ierobežot kuršu kuģniecību Baltijas jūrā un tirdzniecības sakarus ar Angliju, Zviedriju un Krievzemes pilsētām Novgorodu, Smoļensku un Polocku, izraisot militāras

sadursmes. Baltu apdzīvotā teritorija nonāca Svētās Romas impērijas interešu lokā un zemju iekarošanai 1202. g. izveidoja Zobenbrāļu ordeni jeb Kristus bruņinieku brālību. Dancigā 1215. g. izveidoja cisterciešu klosteru centru. Mazovijas kņazs Konrāds 1226. g. uzaicināja Vācu ordeņa brāļus uz Kulmas zemi, un Helmno (poļu: *Chełmno*, vācu: *Kulm*) kļuva par vienu no krustnešu galvenajiem atbalsta punktiem cīņā pret prūšiem. Vācu bruņinieki pēc 1226. g. noslēgtā līguma par prūšu zemju sadalīšanu no Dancigas ostas sāka senprūšu zemju iekarošanu. Lielmestru Hermaņa no Balkas (*Hermann von Balk*, *Hermann Balke*, ?–1239) un Hermaņa no Zalcas (*Hermann von Salza*, 1165–1239) vadībā pakļautajās teritorijās uzbūvēja pirmos cietokšņus Marienverderē (*Marienwerder*, mūsdienās *Kwidzyn*), Elbingā (*Elbląg*), Toruņā (*Toruń*) un Kulmā (*Chełmno*), kurai 1233. g. 28. decembrī piešķīra pilsētas tiesības ar Magdeburgas tiesību pārveidotu formu jeb t. s. Kulmas tiesības. Par vienu no visspēcīgāk nocietinātajām vietām kļuva senprūšu cietokšņa Honedas vietā 1239. g. uzbūvētā komturu ordeņpils Balgā (mūsdienu Veselņoje Kaļiņingradas apgabalā). Iekarotāji ieradās arī kuršu apdzīvotajos novados un 1234. g. septembrī juridiski nodibināja Kurzemes bīskapiju (lat. *episcopatus* vai *diocesis Curoniensis*). Par galvaspilsētu izraudzījās Pilteni, bet domkapitulu paredzēja izvietot Aizputē. 1237. g. izveidoja Livonijas ordeņvalsti.

Hamburgas un Lībekas tirgotāji savstarpējo interešu aizsardzībai un tirdzniecības veicināšanai 1241. g. noslēdza līgumu par tirgošanos Ziemeļu un Baltijas jūrā. Izveidojās vācu tirgotāju organizācija — Hanzas savienība, kas kļuva par starptautisku Baltijas un Ziemeļu jūras piekrastes zemju pilsētu politisku savienību, kurā iesaistījās aptuveni 300 pilsētas. 1242. g. sākās prūšu sacelšanās. Lai palielinātu vācu ietekmi, pāvesta legāts jeb pilnvarnieks Vilhelms no Modenas (*Willelmus/Wilhelm von Modena*, ap 1184–1251) 1242. g. 19. aprīlī atļāva Livonijas ordenim

pie Ventas „vietā, kur tam liekas visizdevīgāk” celt pili vai pilsētu. Trīs kilometrus uz dienvidiem no kuršu pārvaldītās Bandavas zemes administratīvā centra — Veckuldīgas pilskalna ar amatnieku, kalpu un karavīru apdzīvotu senpilsētu — ordeņmestrs (1242–1245) Dītrihs no Groningenas (*Dietrich von Groningen*) stratēģiski svarīgā Ventas ūdensceļa un Livonijas sauszemes kara un tirdzniecības ceļa pāraudzībai un ceļotāju apkalpošanai no 1242. līdz 1244. g. uzcēla Kuldīgas (*Goldingen*) pili. Pāvesta legāts 1245. g. februārī paziņoja, ka Jēzuspils (*castrum Guldinge modo Iesusborc*) cietokšņa celtniecība ir pabeigta²⁶. Kuldīga kļuva par komturejas administratīvo un militāro centru, tomēr pilsēta ordeņpils tuvumā neveidojās²⁷. Kursu 1245. g. pasludināja par Prūsijas sastāvdaļu, un Sv. Romas impērijas ķeizars (1220–1250) Fridrihs II Hohenštāufens (1194–1250) 1245. g. jūnijā Livonijas ordenim piešķīra tiesības iekarotajās Kursas, Lietuvas un Zemgales teritorijās ierīkot tirgus vietas un ievākt nodokļus par tirgošanos un ceļu izmantošanu²⁸. Embūtē, kuršu pilskalna tuvumā, 1245. g. uzcēla pili bīskapam.

Ordeņvalstī izvērta pilsētu dibināšanu. Elbingas Vecpilsēta 1246. g. ieguva Lībekas pilsētas tiesības, taču turpmāk ordeņvalstī vairs neļāva Lībekai veidot jaunas apmetnes. Lībekas tiesības saņēma tikai Braunsberga un Frauenburga, kuras atradās Ermlandē bīskapijā un nebija tieši pakļautas Vācu ordenim. Kolonistiem daudz izdevīgākās Kulmas pilsētas tiesības kļuva par paraugu vairāk kā 200 citu pilsētu (arī Varšavas, Kēnigsbergas un Klaipēdas) pilsētu tiesību likumam. Pomerānijas valdnieks (1215–1266) Svantopolks II Lielais (*Swietopelk*) 1248. g. 24. novembrī bija spiests noslēgt mieru ar Vācu ordeni, un prūšu pirmā sacelšanās noslēdzās ar 1249. g. 7. februārī parakstīto Kristburgas miera līgumu.

Kurzemes bīskaps (1251–1263) Heinrihs (*Heinrich von Lützelburg*, ?–1274) 1252. g. 1. oktobrī ieguva tiesības dibināt tirgus vietas Kursā, un 18. oktobrī viņš ar Vācu ordeņa

virmestra vietnieku Livonijā noslēdza līgumu par vienpadsmit baznīcu celšanu pakļautajos kuršu novados. Baznīcas paredzēja celt atbilstoši iekaroto zemju sadalījuma plānam, kurā ordenis ieguva divas trešdaļas, bet bīskaps — vienu trešdaļu zemju. Kuršu novadā Bandavā ordenim bija jāceļ divas, bet bīskapam — viena baznīca. Kuldīgas cietokšņa priekšā sāka būvēt Sv. Georga koka baznīcu, kuru vēlāk nomainīja draudzes dievnams — Sv. Katrīnas baznīca, kas rakstu avotos pirmoreiz minēta 1252. g.

Prūsijā turpināja cietokšņu būvniecību — 1252. g. dibināja Krancu (mūsdienu Zeļenogradska), bet 1254. g. — Noikurenu (mūsdienu Pioņerska). Kuršu jomas ziemeļgalā, kur Nemunas (*Mimele*) ūdeņi ieplūst atklātā jūrā, Livonijas un Prūsijas mestrs (1249–1254) Dītrihs kuršu pārvaldīto zemju pakļaušanai 1252. g. uzcēla Mēmeles (*Memel*) koka pili. Bīskapa un ordeņa 1253. g. 8. februārī noslēgtais līgums paredzēja pils savstarpēju sadalīšanu. Mēmelē (Klaipēdā) bija jāuzceļ arī Kurzemes bīskapijas katedrāle un mītne bīskapam un domkungiem. Vācu ordeņa virmestra vietnieks Livonijā (1251–1254) Eberhards no Zainas (*Eberhard von Sayn, Everhardus Seyn*, 13. gs.) 1253. g. dažu mēnešu laikā uzbūvēja Mēmelburgas mūra cietoksni (*castrum Mimmelburch, borch to Mimmelborgh*)²⁹. Izveidotajā komturejas centrā uzcēla trīs baznīcas. Mēmelei 1258. g. piešķīra Lībekas pilsētas tiesības. Kurzemes bīskapam un ordenim savstarpēji vienojoties, Sv. Jāņa Evanģēlista baznīcu pasludināja par pilsētas iedzīvotāju draudzes baznīcu.

Kurzemes bīskaps Heinrihs un Livonijas ordeņmestrs 1253. g. 4. aprīlī noslēdza līgumu par iekaroto un vēl neiekaroto Kursas zemju sadalīšanu. Livonijas ordeņa pārvaldījumā nonāca viens no vislabāk nocietinātajiem Vanemas zemes centriem ar pilsētveida apmetni — Talsi (*Talzen* vai *Dalsen*). Bīskaps Henrihs un virmestra vietnieks Eberhards 1253. g. 20. jūlijā atkārtoti noslēdza Kursas sadalīšanas līgumu. Bīskaps savā pārraudzī-

bā ieguva Ventas apgabalu (*in terra vero, que Winda dicitur*) un Piltenes teritoriju ar tuvāko apkārtni, bet Livonijas ordeņvalsts — stratēģiski izdevīgo Lagzdīnes pilskalnu (*Lessede*) un senpilsētu desmit kilometrus uz dienvidiem no Piltenes³⁰. Kurzemes bīskapijai 1253. g. izveidoja valstisku teritoriju³¹, kura sastāvēja no trīs teritoriāli nesaistītām, astoņos iecirkņos iedalītām daļām. Nocietinātas pils uzcēla Piltenē, Dundagā, Embūtē, Valtaiķos, Aizputē, Ēdolē, Sakā un Ārlavā. Draudžu novados (*Amt*) ietilpa vairāki ciemi. Zemgaļi pārvaldīja septiņas zemes un savu patstāvību uzturēja visilgāk. Rīgas arhibīskaps un Livonijas ordenis Zemgales dalīšanas līgumu noslēdza 1254. g. aprīlī.

Ordeņa bruņinieki turpināja iekarot Baltijas jūras piekrastes zemes. Prēgeles upes krastā nodedzinātās senprūšu koka pils Tvangstes (*Twangste*) vietā 1255. g. 1. septembrī sāka celt koka nocietinājumus — „karaļa pili” (*Kunigisberc*). Mūkiem-bruņiniekiem 1256. g. uzcēla blokmāju un iesāka Sv. Nikolaja koka kapelas būvniecību. Kēnigsbergas cietokšņa tuvumā izveidojās apmetne, kas dokumentos pirmoreiz minēta 1256. g. 29. jūnijā. 1258. g. dibināja *Labiau* (mūsdienu Poleska) un Raušenu (mūsdienu Svetlogorska).

Pie Durbes ordeņa spēki 1260. g. 13. jūlijā piedzīvoja iznīcinošu sakāvi kaujā ar žemaišiem. Pret ordeņa varu sacēlās ne tikai kurši, zemgaļi un latgaļi Livonijā. Prūsijā 1260. g. sākās prūšu lielā sacelšanās. Aktuāla kļuva jaunu nocietinājumu būvniecība — Kēnigsbergas cietoksni sāka celt pirmo mūra torni un izveidoja Lejas diķi. Koka cietokšņa būvniecību 1261. g. pabeidza un uzsāka būvēt mūra cietoksni. 1262. g. dibināja Noihausenu (*Neuhausen*, mūsdienu Gurjevskā). Kēnigsberga (Kaļiņingrada) pēc 1262. un 1263. g. kaujām kļuva par nozīmīgu Livonijas ordeņvalsts centru. Sacelšanos apspieda tikai 1273. g. No Dancigas caur Kēnigsbergu, Mēmeli, Palangu līdz Līvai (Liepājai) un tālāk caur Grobiņu, Aizputi, Goldingenu (Kuldīgu) un Tukumu izveidoja Lielo kara ceļu

5. att. Livonijas sauszemes kara un tirdzniecības ceļa trasējums uz Rīgu (Riga) no Mēmeles (Meckmel) caur Līvu (Liua), Grobiņu (Strebin), Durbi (Durbin), Aizputi (Hasenpot), Kuldīgu (Goldingen), Sabili (Sabel), Kandavu (Candaw), Tukumu (Tucken) un Livonijas ordeņvalsts robežpilis Skrundā, Saldū, Jaunpilī, Dobelē un Bauskā. 1612 (LNB R KtW-2/86)

(Hellweg) uz ievērojamo tirdzniecības un amatniecības centru — Rīgu³² (5. att.).

Rīga, kuras plānojumu veidoja ciemi ar blīvu apbūvi etniski jauktā vidē (lībieši, kurši, vendi, zemgaļi), 13. gs. sākumā vācu pilsēt-būvniecības tradīciju ietekmē kļuva par nocietinājumu sienu ietvertu galveno militāro un ekonomisko bāzi vācu ekspansijai Baltijā³³. Arheoloģiskajā izpētē tika atsegta divas četras metrus platas maģistrālas ielas — viena veda paralēli Rīdzenes upei, bet otra — no Vecpilsētas laukuma uz krastmalu. No ostai paralēlās galvenās ielas atzarojās šķērsiela. Ielu un atsevišķu ēku izvietojumā konstatēja kvartālu plānojumu, kuru veidoja blīvi izvietotas dzīvojamās ēkas ar piebūvēm un bez pagalma, kā arī nelielas viensētas ar pagalmu starp dzīvojamām un saimniecības ēkām. Vienai aiz otras novietotajām ēkām

gala sienas pieklāvās ielas koka segumam. Attālums starp pretēji novietoto ēku rindām noteica ielas platumu. Ieeju dzīvojamā ēkā veidoja no maģistrālās ielas kvartāla stūrī, bet palīgēkā — no šķērsielas. Pēc ugunsgrēkiem zemes gabalu noteiktās robežas saglabāja un kvartāla apbūvi atjaunoja saskaņā ar iepriekšējo plānojumu³⁴. Bieži ugunsgrēku novēršanai un apbūves procesā radušos pretrunu noregulēšanai Rīgā 1293. g. pieņēma celtniecības nolikumu³⁵. Baltijas reģiona pilsētās koka ēku celtniecību ierobežoja un sāka būtēt mūra ēkas³⁶, kurām kā ugunsizturīgu konstrukciju pielīdzināja no Centrāleiropas pārņemtās 12. un 13. gs. vācu tradīciju ietekmē būvētās pildrežģu konstrukciju ēkas³⁷.

Ordeņmestrs (1266–1270) Oto no Lutterbergas (vācu: *Otto von Lutterberg*, latīņu: *Otho von Rodenstein*) un kuršu vadoņi

1267. g. augustā noslēdza miera (padošanās) līgumu, kurā ietvēra noteikumu, ka no kristīgās ticības atkritušajiem kuršiem mēnesi gadā jānostrādā piļu būvdarbos. Tas liecināja par iecerēm arī Livonijas ordeņvalstī būvēt cietokšņus administratīvi saimnieciskās pārvaldes pārkārtošanai³⁸. Lielmestra rezidencei pie Nogatas upes 1274. g. uzcēla Marienburgas (*Marienburg*, mūsdienu Malborka) cietoksni, uz kuru 1309. g. pārcēla galveno mītni no Venēcijas. Politiski un stratēģiski svarīgāko nocietinājumu būvniecību Lielajā kara ceļā noslēdza.

Administratīvi politisko centru sistēmas izveide Rietumlatvijas teritorijā no 13. līdz 15. gs.

Livonijas ordeņvalstī iekļauto kuršu un zemgaļu teritorijās aktuāla kļuva jaunas administratīvi politisko centru sistēmas izveide. Stratēģiski nozīmīgo jūras ostu, sauszemes un ūdensceļu kontrolei, kā arī ārējo robežu aizsardzībai grūti pieejamās vietās — uz salām vai pussalām — 13. gs. nogalē sāka būvēt finansiāli un saimnieciski patstāvīgus cietokšņus, kuros, neakcentējot draudzes telpas un apsīdas apjomu, izbūvēja arī kapelu. Livonijas ordeņvalstī daudzfunkcionālo celtnu zonējumu un būvniecības secību reglamentēja.

Zemgaļu sacelšanos apspieda 1290. g. Kuršu un zemgaļu pārvaldītās teritorijas 14. gs. bija iekarotas. Beidzās Livonijas ordeņvalsts administratīvi politisko centru sistēmas izveide un lībiešu saplūšanas process ar kuršiem³⁹. Ekonomiskais stāvoklis Livonijā 14. gs. otrajā pusē nostabilizējās⁴⁰. Pakļautās teritorijas iedalīja komturejās, kurās iekļāva fogtejas ar pilsnovadu pārvaldes un saimniecības centriem, dažreiz mainot apriņķu (*districtus castri*) robežas, nocietinātās pilsapmetnes (*oppidum*) Bausku, Līvu un Kandavu, kā arī nenocietinātās pilsapmetnes Frauenburgu, Skrundu, Tukumu, Durbi un Grobiņas, Sabiles, Talsu, Dobeles miestus. Jelgava, Ventpils, Dobeles un Kuldīga kļuva par komtureju militāri administratīvajiem

centriem⁴¹. Lauku apgabalos saglabāja iedalījumu vakās jeb pagastos.

Cietokšņu, tirgus vietu un maģistrālo sauszemes un ūdensceļu tuvumā attīstījās apbūve. Apmetnē dzīvojošie amatnieki un tirgotāji briesmu brīžos patvērās cietoksnī, bet, palielinoties iedzīvotāju skaitam, ordeņpili patvērumu rast vairs nebija iespējams. Apmetni iežogoja ar palisādēm. Ordeņpils pildītās funkcijas pakāpeniski piešķīra atsevišķām ārpus cietokšņa uzceltām ēkām — arī koka kapelai tirgus laukuma tuvumā.

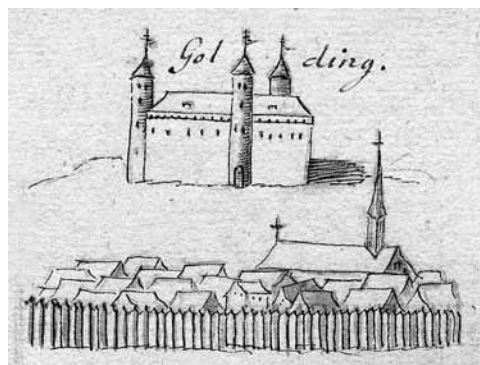
Livonijas ordeņvalsts ap 1400. g. bija relatīvi patstāvīgās daļās sadalīta teritorija ar nekompaktu formu. Grūti aizsargājamo zemi Žemaitijā (*Samaiten*) gandrīz pāršķēla sveša teritorija. Sauszemes ceļam no Amsterdamas caur Kēnigsbergu un Rīgu uz Maskavu atstāja šauru piekrastes joslu. Holandiešu tirgotāji ceļa posmiem — *Lieba* (Liepāja), *Grobien* (Grobiņa), *Durben* (Durbe), *Hasenpatte* (Aizpute), *Goldingen* (Kuldīga), *Renden* (Renda), *Sabel* (Sabile), *Candau* (Kandava), *Turkum* (Tukums) izveidoja aprakstus. Polijas un Lietuvas apvienotais karaspēks karaļa Jagaila (*Jogaila*, ap 1348–1434) vadībā, izmantojot jauna veida šaujāmieročus, 1410. g. 15. jūlijā kaujā pie Tannenbergas un Grīnvaldes jeb Žalgīras ciemiem Prūsijā guva uzvaru pār Ulriha no Junginenas (*Ulrich von Jungingen*, 1360–1410) vadītajiem Vācu ordeņa spēkiem. Kauja apliecināja cietokšņu nepiemērotību jaunajam ieroču veidam. Cietokšņu aizsardzības spējas turpmāk uzlaboja vai arī tos pārbūvēja par feodāļu rezidencēm. Viduslaiku pilsētās veicināja racionāla plānojuma izveidi.

Administratīvi politiskie centri pie pārceltuvēm upju šķērsošanai

Lielais kara ceļš no prūšu zemes caur Kursu daudzviet veda līdztekus kuģojamai Ventai, Abavai, Durbei, Tebrai, Ciecerei, Ālandei un citām upēm. Vietās, kur kravas pārvešanu ar laivām vai kuģiem vairs nebija iespējams turpināt, preces pārkrāva sauszemes

mes transporta līdzekļos. Kuršu pārvaldīto zemju centru tuvumā upju šķērsošanai izveidoja pārceltuves. Tebras upes labajā krastā pie Aizputes atradās Bandavas zemes pārvaldes centrs — kuršu apdzīvots pilskalns ar koka pili un senpilsēta. 1253. g. pēc Kursas sadalīšanas līguma noslēgšanas Tebra kļuva par robežupi starp Livonijas ordeņvalsti un Kurzemes bīskapiju. Pilskalnā 1254. g. uzcēla domkapitula Sv. Jāņa luterāņu baznīcu. 1260. g. sākās kuršu lielā sacelšanās pret iekarotājiem. Kurši padevās tikai 1261. g. Pāvests (1254–1261) Aleksandrs IV (*Alexander IV*, 1185 vai 1199–1261) 1260. g. 19. aprīlī apliecināja, ka Kurzemes bīskapijai vēl nav sava domkapitula. Bīskaps (1263–1299) Edmunds no Verdes (*Edmund von Werde*) kopš 1265. g. neiedrošinājās ierasties Kursā — no 1267. līdz 1287. g. izdotie dokumenti liecināja par viņa uzturēšanos vācu zemēs. Mēmelē 1290. g. janvārī viņš sešu domkungu sastāvā nodibināja domkapitulu un 7. februārī Mēmeles pilī izdeva dokumentu par jaunajam domkapitulam dāvāto pusi Mēmeles Sv. Jāņa Evaņģēlista baznīcas. Pēc kuršu nemieriem domkapitulu pārcēla uz Aizputi. Desmit metrus augstajā kuršu pilskalnā izvietoja mūra kompleksu — Kurzemes bīskapijas domkapitula mītni⁴² un bīskapa katedrāli. Aizpute kļuva par Kurzemes bīskapijas galvaspilsētu⁴³. Tebras upes kreisā krasta uzkalnā, gar kura ziemeļu un rietumu nogāzi aizvijās senais Rīgas–Grobiņas lielceļš⁴⁴, 13. gs. beigās uzbūvēja Kuldīgas komturejas saimniecības pili, netālu no kuras 14. gs. jau bija uzcelta Sv. Katrīnas baznīca⁴⁵ un pilij piederoša muiža.

Sauszemes ceļš no Aizputes pa Tebras upes labo krastu ziemeļu virzienā veda uz Livonijas ordeņvalsts politiskās varas centru Kuldīgu, kur bija izveidota pārceltuve pār Ventas upi, un tālāk — uz Sabili un Rīgu. Feodālās pils aizsegā 13. gs. otrajā pusē veidojās kompakta dzīvojamā apbūve un 1263. g. jau pastāvēja nocietināta pilsapmetne (*oppidum*). 13. gs. beigās uzbūvēja ordeņa kasteli —

6. att. Kuldīgas ordeņpils un pilsapmetne. Jirgena Helmsa hronika (LVVA 214. f. 6. a. 159. l.)

kvadrātisku būvbloku ar iekšējo pagalmu un četriem stūra torņiem⁴⁶. Ordeņpils un pilsapmetnes zīmējums (6. att.) skatāms Rīgas namnieka, tirgotāja Jirgena Helmsa (*Helm, Jürgen, Helmes, Helms, Helmer, Georg*, ap 1603–pēc 1655) sarakstītajā hronikā, kura aptvēra laika periodu no 1158. līdz 1648. g.

Sabilē, Abavas upes labajā krastā, lībiešu un kuršu apdzīvotā pilskalna un aizsarggrāvjiem nocietinātās senpilsētas tuvumā līdz 1282. g. uzcēla fogtejas ordeņpili ar kapelu. Cietokšņa tuvumā izveidojās pilsapmetne, kura rakstos pirmoreiz minēta 1462. g.⁴⁷ Sabile kļuva par pilsnovada centru. Krasta nogāzē audzēja vīnogas. Abavas ūdensceļa un sauszemes tranzītceļa krustojuma vietā izveidoja pārceltuvi, no kuras ceļš rietumu virzienā veda uz Kuldīgu, bet upes labajā krastā, ziemeļu virzienā — uz Talsiem un dienvidaustrumu virzienā līdztekus upei — uz Kandavu, Tukumu un Rīgu. Tirgus laukumu maģistrālā ceļa paplašinājumā ietvēra apbūve. Cietokšni 1326. g. pārbūvēja par saimniecības pili un tās tuvumā no 14. gs. beigām līdz 1438. g. izveidojās vācu apmetne, kura rakstu avotos pirmoreiz minēta 1462. g.⁴⁸ Cietokšņa tuvumā līdz reformācijai atradusies neliela koka kapela. Vienlaicīgi pastāvēja arī 1422. g. dokumentos minētā kuršu un asimilēto Baltijas somu apdzīvotā senpilsēta (*pylsaten*)⁴⁹.

Ceļa atzars no Sabiles aizvīdās gar Talsu pilskalnu jeb Klosterkalnu uz Ventspili. Iespējams, ka koka pilī ar priekšpili pēc 1260. g. apmetās ordeņbrāļi. Talsu un Vilkmuižas ezeri līdz ūdenslīmeņa pazemināšanai bijuši savienoti un darbojusies pārceltuve, no kuras ceļš veda uz Sasmaku (Valdemārpili). Dzirnalkalnā uz ziemeļrietumiem no Klosterkalna aiz Baznīckalna līdz 1290. g. bija uzcelta Kuldīgas komturejai pakļauta fogta pils. Talsi kļuva par pilsnovada centru. Netālu no Baznīckalna pie trīs satiksmes ceļu krustojuma un pārceltnes izveidojās tirdzniecībai piemērota vieta. Starp Dzirnalkalnu un Klosterkalnu maģistrālā ceļa abās pusēs attīstījās mājokļu apbūve — uz ziemeļiem no ceļu krustojuma Dzirnalkalna dienvidu pusē veidojās pilsapmetne, bet Klosterkalna ziemeļu pakājē Talsu ezera austrumu krastā jau pastāvēja kuršu senpilsēta (*Hachelwerk*)⁵⁰, kura pirmoreiz kā miests⁵¹ minēta 1361. g. un uzskatāma par pirmsākumu Talsu pilsētai. Klosterkalna, Baznīckalna un Dzirnalkalna apkārtnē izveidojās Kalna, Ūdens, Kalēju, Dzirnavu un Laidzes iela, kura turpinājās kā ceļš uz Nurmuižu, Mērsragu un Upesgrīvu Rīgas jūras līča piekrastē. Rīgas (tagad Mīlenbaha) iela turpinājās kā satiksmes ceļš uz Tukumu un Rīgu, veicinot Dižstendes muižas izaugsmi. Baznīckalnā līdz 1403. g. jau bija uzcelta pirmā katoļu koka baznīca un izveidojās tirgus laukums, kurā varēja nokļūt tikai pa Ūdens ielu. Talsos 15. gs. ieradās vācu amatnieki un tirgotāji. Kuršu senpilsēta 1421. un 1422. g. izdotajos dokumentos minēta kā „*pilsahten to Talsen*”. Mūra cietoksnis un kuršu koka pils Talsos, iespējams, vienlaicīgi pastāvēja līdz 15. gs. sākumam⁵².

Divu ieplaku krustojumā Abavas senielejas krasta grēdu stūrī atrodas viens no kuršu pārvaldītās Venemas zemes centriem — Kandavas pilskalns jeb Baznīckalns vai Pudiņkalns, no kura nepilnu kilometru uz dienvidiem Abavas upe sākotnējo rietumu–austrumu tecējuma virzienu strauji pagriež uz ziemeļiem. Uz iegarenā senkrasta izvirzījuma ar trīs dabiski

stāvām malām līdz 1259. g. bija uzbūvēta Kuldīgas komturejai pakļauta fogta pils ar kapelu. Iespējams, ka senpilsēta pie kuršu pils pastāvēja vienlaicīgi ar pilsapmetni pie cietokšņa, no kura ceļš rietumu virzienā veda uz pārceltuvi pāri Abavai uz Jaunkandavu upes kreisajā krastā⁵³. Maģistrālais ceļš Abavas upes labajā krastā, apejot Kandavas pilskalnu no dienvidu puses, veidoja izliektu trasi un ziemeļrietumu virzienā veda uz Sabili un Talsiem (mūsdienās Sabiles un Talsu ielas), bet dienvidaustrumu virzienā — uz Tukumu un Rīgu. Senā ceļa trase ziemeļ–dienvidu virzienā iezīmēja plānojuma kompozīcijas garenasi un tā ar mūsdienu Lielo ielu visprecīzāk sakrīt posmā no Liepu līdz Abavas ielai un arī gar ordeņpils kalna rietumu nogāzi⁵⁴. Cietokšņa pakājē sauszemes ceļu krustojumā izveidojās neregulāras formas laukums tirdzniecības vietai. Piebraucamais ceļš, kas veidoja savienojumu ar Lielo ielu un Pils ielas trasējumu, pa kalna ziemeļu puses nolaideno nogāzi veda uz Kandavas cietokšņa ārējo priekšpili, kuras pusotru metru biežajā aizsargsienā bija izveidoti galvenie vārti. Priekšpili no pārējā senkrasta pacēluma atdalīja grāvis. Četrus metrus plata eja no galvenajiem vārtiem starp ārējo aizsargsienu un pils ēku veda uz iekšējo priekšpili, kuras dienvidu sienā bija izveidota ieeja pilī⁵⁵. Kalna austrumu nogāzē 25 metru attālumā no pils uzcēla divstāvu torni, uz kura jumtu no bruņinieku pils pagalma vedis tilts⁵⁶. Kandavā ieradās vācu amatnieki un tirgotāji un ordeņpils apkaimē pie ceļiem ierīkoja mājvietas. Izveidojās ar palisādēm nocietināta pilsapmetne (*oppidum*), kura pirmoreiz rakstos minēta 1366. g.⁵⁷ 13. gs. beigās, iespējams, vienlaicīgi pastāvēja vietējo iedzīvotāju senpilsēta pie pilskalna un pilsapmetne pie ordeņpils⁵⁸. Abām dzīvesvietām saplūstot, izveidojās Kandavas miests⁵⁹, kurā bijušas trīs baznīcas — viena vācu, viena nevācu un pils baznīca⁶⁰. Flāmu ceļotājs un diplomāts Gilbērs de Lannuā (*Guillebert de Lannoy*, 1386–1462), kurš 1414. g. no Kēnigsber-

gas caur Grobiņu devās uz Rīgu, sarakstīja pirmo ceļojumu aprakstu par Kurzemi. Kandavu viņš raksturoja⁶¹: „*Cando, Canda, Conda, Condau, petile ville en Courlande, sur la rivière d'Aban* (Kandava, nocietināts ciems Kurzemē pie Abavas upes).”

Administratīvi politiskie centri ostu un ūdensceļu kontrolei

Upju grīvas 13. gs. izmantoja par jūras ostām. Ordeņmestrs (1263–1266) Konrāds no Mandernas un Kurzemes bīskaps Heinrihs 1263. g. noslēdza vienošanās līgumu par Kurzemes un Zemgales jūras ostu piederību. Bīskaps ieguva Līvas ostu, bet Livonijas ordeņis — Vindu un zemgaļu ostu. Ūdensceļu ostu pārraudzībai izmantoja salas un pussalas, uz kurām attīstījās apdzīvotība. Ordeņmestrs (1328–1340) Eberhards no Monheimas (*Eberhard von Monheim, Everhardus a Monheim*) Lielupē uz salas, kuru veidoja santeķa Driksa, 1265. g. uzbūvēja Mītavas (*Mytowe*) koka cietoksni ar kapelu⁶² ūdensceļa un sauszemes ceļa apsargāšanai. Cietokšņa novietojumam līdzīgs risinājums jau bija rasts Dangas upē grūti pieejamā vietā uz salas uzceltajam Mēmeles mūra cietoksnim (7. att.). Mītavas cietoksni 1272. g. kļuva par vietu komtura sēdeklim. Izmantojot laukakmeņus, dolomītu un ķieģeļus, no 1328. līdz 1340. g. Mītavā uzcēla ordeņa kasteli (8. att.) ar torņi katrā stūrī. Pie pils izveidojās pilsapmetne ar kompaktu apbūvi — saimniecības ēkām, noliktavām un amatnieku mītnēm, kurās dzīvoja ap 600 iedzīvotāju. Lietuvieši kunigaiša Aļģirda vadībā cietokšņa priekšpili 1345. g. nodedzināja. Ūdensšķēršļi aprūtināja piekļūšanu salai, tādēļ apbūvi iepriekšējā vietā vairs neatjaunoja.

Eiropā ekonomiski strauji uzplauka no feodāļu varas neatkarību ieguvušās Itālijas pilsētas Florence, Venēcija un Dženova, kuras izvērta plašu tirdzniecību ar Austrumeiropas zemēm. Itālijā esošās pilsētas un bijušās regulāra plānojuma kara nometnes pārbūvēja. Arhitekts Arnolfo di Kambio izstrādāja

7. att. Mēmeles cietoksnis (1253) uz salas. 1535 (Zembrickis, 2002: 72)

8. att. Jelgavas cietoksnis uz salas. 1652. T. Krauss (LNVM)

teorētiskus darbus regulāru pilsētu plānošanai, bet pirmais pilsētbūvniecības teorētiķis Leons Batista Alberti (*Leon Battista Alberti*, 1404–1472) 1452. g. sarakstīja darbu „*De Re Aedificatoria*”, kuru iekļāva „Desmit grāmatās par arhitektūru” („*Ten Books of Architecture*”). Ap 1464. g. 25 grāmatās izdeva Filaretas (*Antonio di Pietro Averlino*, 1400–1469) sarakstīto „Traktātu par arhitektūru” („*Libro architetonico*”) ar pirmās ideālās pilsētas Sofrzindas plānu. Taisnstūra vai zvaigžņveida formas ideālās pilsētas cietokšņus veidoja kā tirdzniecības centrus. Teritoriju ar regulāru ielu plānojuma sistēmu un taisnām,

perpendikulāri izvietotām ielām iedalīja zonās. Plāna kompozīciju traktēja kā arhitektoniski vienotu pilsētībūvniecisku ansambli. Centra daļā izvietoja sabiedrisko laukumu ar rātsnamu un baznīcu, kā arī biržas, malkas un tirgus laukumus, bet tālāk no centra projektēja dzīvojamus kvartālus, arsenālus un kazarmas. Pilsētās attīstījās regulāra taisnstūru kvartālu apbūve ar stingri noteiktiem proporcionēšanas un orientācijas likumiem⁶³. Tirdzniecības ceļš no Lietuvas cauri Jelgavai uz Rīgu 15. gs. veicināja tirgotāju un amatnieku apmetnes izveidošanos Lielupes attekas Driksas kreisajā krastā. Lielo apmetni lībieši sauca par *Jelgab* (Jelgavu)⁶⁴ un 1498. g. to jau dēvēja par pilsētu. Jelgavā apbūves teritoriju ielas sadalīja taisnstūra kvartālos. Upes krastā sāka attīstīties renesanses ideālpilsētām raksturīgs regulārais tīklveida plānojums. Tirgus laukums sākotnēji atradās Kungu ielā. Krastmalas tuvumā tirgus laukums ieguva taisnstūra formu.

Līvas upe, lēni ietekot Baltijas jūrā, veidoja ūdens sistēmu un vairākas salas. Līvas upes sākotnējais tecējums sakritis ar Pērkones upi. Nomaļus no kuršu apdzīvotajām vietām uz sēkļa atradās lībiešu „Smilšu ciems” (lībiešu valodā vārds „liiv” apzīmē smiltis) jeb Līvas ciems, kura iedzīvotāji nodarbojās ar tirdzniecību, pārdodot gaļu, zivis, kokmateriālus un sviestu. Ap 13. gs. jau bija izveidota

9. att. Līva (Liba) un Pērkones kalve. 1640. Kartes fragments. (LNB R KtL-2/128)

Līvas osta (*Lyva portus*). Satiksmes ceļš no Kēnigsbergas uz Rīgu veda pa liedagu cauri Līvas ciemam (*dat dorp, dat die Lyva is genant jeb villa, guae dicitus Lyva*), kuru pēc 1253. g. Miera Kursas (*Vredekuronia*) sadalīšanas līguma noslēgšanas ieguva biskaps. Mēģinot nostiprināties tranzitceļa posmā un Līvas upē, biskaps uz salas uzcēla nelielu pili. Pērkones kalvi (salu) (9. att.) biskaps 1291. g. piešķīra Kurzemes bīskapijas baznīcu pārvaldei (*Domkapitel*)⁶⁵ Aizputē. Livonijas ordenis ap 1300. g. cietoksni nopostīja (*... castrum vero, quod in Lyva per canonicos fuerat in eorum bonis aedificatum, magister Livoniae hoc annihilando funditus destruxit ...*)⁶⁶. Līvas upe, atradzama šķēršļus Pērkones kāpās, tecējumu novirzīja uz ziemeļiem un turpmāk plūda gar Veco kapu rajonu un ziemeļrietumu pusē savienojās ar jūru⁶⁷. 1300. g. minēta, Līvas upes veidota, kokiem apaugusi sala. Upes labajā krastā Veco kapu apkaimē atradās Viķa ciems, kuru dēvēja arī par Krūmžogu ciemu, jo no vēja dzītām jūrmalas smiltīm to aizsargāja krūmu žogis⁶⁸. Nocietinātajā apmetnē (*oppidum*) veidojās kompakta mājokļu apbūve. Zvejnieku ciema tuvumā sauszemes ceļš no pārceltuves Līvas upes šķērsošanai ziemeļu virzienā veda uz Ventspili, bet austrumu virzienā — uz Aizputi, Kuldīgu un Rīgu. 14. gs. vidū bija uzcelta koka baznīca⁶⁹. Revizors Johans Funks (*Johann Funck*) 1560. g. baznīcas protokolā minēja uzbūvētu dievnamu Līvas upes grīvas tuvumā, kur norisinājās tirdzniecība un kuģu satiksme⁷⁰. Franču bruņinieks Žilbērs de Lanuā 1414. g. ceļojuma aprakstā par Kurzemi stāstīja: „... et vins à une ville nommée le Live, assise sur une rivière nommée le Live, laquelle départ le païs de Correlant et de Sammette. Et y a douse lieues de ladite Memmelle jusques à le dicte Live”⁷¹ (... tā es nonācu Līvas ciemā, kas atrodas pie Līvas upes, kas atdala Kurzemi no Žemaitijas. Un ir divpadsmit jūdzes no minētās Mēmeles līdz Līvai).” Līvas ciemu viņš raksturoja: „Live, Liebe, Libava ou Libau, ville et port de la

*Courlande sur la Baltique*⁷² (Līva, ciems un osta Kurzemē pie Baltijas jūras)". Lietuvieši 1418. g. Līvas ciemu nopostīja un iedzīvotājus iznīcināja: „Līva tiek izpostīta, nodedzināta, i vīrieši, i sievieši nokauti.”

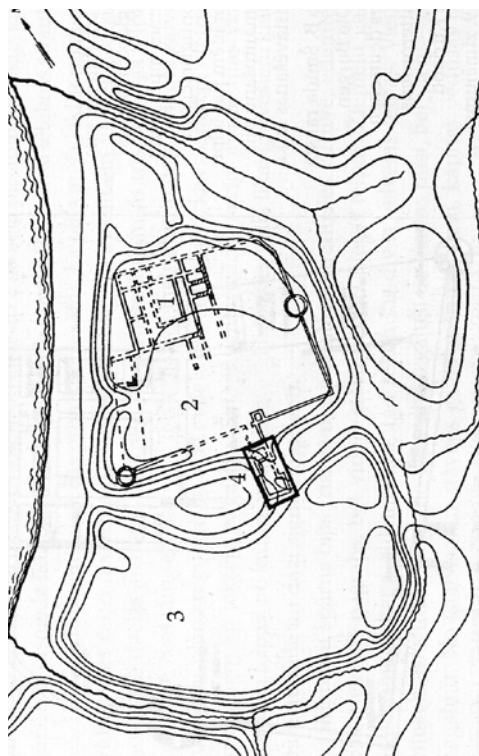
Sauszemes ceļš no Kuldīgas pa Ventas kreiso krastu ziemeļu virzienā veda līdz upes lejasgalam jeb Vindas (*Winda*) ostai. Ekonomiski svarīgā Ventas ūdensceļa apsargāšanai un pārraudzībai 13. gs. septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados uz trīs metrus augsta pacēluma sāka celt dzīvošanai izmantojamu brīvstāvošu, plānā kvadrātisku četru stāvu mūra torni⁷³, kura ziemeļu sienā pirmā stāva līmenī ierīkoja divus metrus augstu ieeju⁷⁴. Ceļš no Ventas likumā izveidotās pārceltnes veda uz Piltēni un Rīgu. Ordeņmestra (1290–1293) Baltazara Holta no Hehembahas (*Halt von Hohembach*, arī *Balthasar Holte* vai *Bolto von Hogenbach*) 1290. g. 10. augusta rīkojumā par pārvaldāmo teritoriju savstarpējo tiesību un pienākumu sadali starp Kuldīgas un Ventas pilīm (*husere unses ordens Goldingen und Winda*) bija minēts Ventspils komturs. Tas liecināja, ka viens no Livonijas mazākajiem cietokšņiem bijis komturejas administratīvais un militārais centrs. Savukārt Livonijas ordeņmestra (1298–1307) Gotfrīda no Roges (vācu: *Gotfried von Rogge*, latīņu: *Gottfridus*) 1298. g. 16. augusta raksts liecina, ka viņš domkapitulam novēlējis Ventspils draudzes baznīcu un atļāvis domkungiem, ja viņi tā vēlētos, to izraudzīties par savu galveno baznīcu, tomēr ar noteikumu, ka domkungi atteiksies no savām tiesībām uz Mēmeles baznīcu.

Administratīvi politiskie centri sauszemes ceļu kontrolei

Satiksmei no Marienburgas uz Rīgu arvien intensīvāk izmantoja sauszemes ceļus. Novadu pārvaldīšanai un zemesceļu aizsardzībai 13. gs. beigās cēla cietokšņus. Ventas upe pusceļā starp Kuldīgu un Ventspili veidoja līkumu un šauru pussalu (10. att.). Piltēnē pie tirdzniecības ceļa līdztekus Ventai uz

reljefa pacēluma senās kuršu pils un senpilsētas vietā 1295. g. uzcēla nocietinātu koka pili — Kurzemes bīskapa rezidenci (*castrum Pilten*)⁷⁵. Valodniece Valija Dambe (1912–1995) uzskatīja, ka baltu vārds „Piltene” varētu apzīmēt ūdens krātuvi vai slapju vietu, taču latviešu valodnieks Jānis Endzelīns (1873–1961) nosaukumu skaidroja ar baltu valodu vārdiem — ‘pilt’, ‘pildīt’, ‘uzbērt’, kas nozīmē — uzbērtā, samesta vieta. Lai gan Piltene izvietota zemā vietā, Endzelīna skaidrojums ir ticamāks, jo no Piltenes netālajā Pasilciemā sastopams toponīms Piltiņkalns. Piltene kopš 14. gs. kļuva par svarīgu politisko un administratīvo centru.

Tukuma pilskalns un senpilsēta pie Sloceņu upes 1277. g. nonāca Kandavas fogta pakļautībā. Līdztekus upei veda sauszemes tirdzniecības un kara ceļš. Ordeņmestra

10. att. Piltēnes pilsdrupu novietnes plāns ap 1970. g. (Mugurēvičs, 2005: 170)

Gotfrīda vadībā Slocenes labajā krastā pusotru kilometru uz dienvidiem no pilskalna 1299. g. uzbūvēja ordeņpili ar kapelu⁷⁶. Tukums kļuva par pilsnovada centru. 1416. g. 16. augusta dokumentā minēts pilstiesas (*gericht*) iecirknis, bet 1445. g. dokumentos pirmoreiz minēts Tukuma pils apgabals (*borchoking to Tucken*) un apmetne⁷⁷. Pie cietokšņa ceļu sateces vietas paplašinājumā izveidoja tirgus laukumu un tā rietumu pusē uzcēla koka kapelu. Dievnama aizsegā nožogojums ietvēra cieši veidotu mazstāvu dzīvojamu ēku apbūvi. Apmetnes iedzīvotāji nodarbojās ar lauksaimniecību un kroģēšanu⁷⁸. Slocenes upē uzpludināja ezeru un 1330. g. uzcēla ūdensdzirnavas — vienu no pirmajām ražotnēm. Upi 15. un 16. gs. izmantoja laivu satiksmei⁷⁹. Tirdzniecības sakaru intensitātei pieaugot, caur Kabili uz Kuldīgu izveidojās jauns ceļš, kura trajektorija sakrīt ar mūsdienas Lielo ielu. Tranzītceļa atzarojums ziemeļrietumu virzienā veda uz Talsiem, austrumu virzienā — uz Rīgu, bet rietumu virzienā — caur Kandavu uz Kuldīgu. Ordeņpils 1438. g. minēta kā saimniecības jeb patvēruma pils⁸⁰. 1461. g. izveidoja Tukuma draudzi (*Kerspel to Tuckem*), bet 1468. g. minēta visu ceļojošo tirgotāju patrona Sv. Markusa vārdā nosaukta koka kapela (*Sanct Marcus Kapelle*)⁸¹. Tukuma pili 1484. g. nopostīja.

Grobiņa kļuva par „ieejas vārtiem Kurzemē”. Kara ceļa turpinājumam no Grobiņas bija divi varianti. „Gaišais ceļš” caur Līvu (*Hellweg zur Liwa*) veda pa kara laikos bīstamo un nepakļāvīgo žemaišu jūrmalu līdz Mēmelei. Laikā, kad pa liedagu nevarēja ne jāt, ne braukt, ceļinieki uz Mēmeli devās pa seno kuršu ceļu no Grobiņas caur Bārtu, Impilti un Kretingu. Grobiņā pienāca arī ceļš no Bauskas. Livonijas ordeņa bruņinieki 1263. g. nodedzināja kuršu ezerpili Skābaržkalnā, uzcēla koka cietoksni. 1290. g. izveidoja Kuldīgas komturam pakļautu fogtejas administratīvo centru. Kad grūti pārvaldāmais Livonijas ordeņvalsts apgabals dienvidos no Sventājas un Mēmeles pils 1328. g. nonāca Prūsijas valdī-

jumā, mestrs (1345–1360) Gosvins no Herikes (*Goswin von Herike, Gosvinus von Ercke, ?–1359*) Ālandes upītē uzstādīnātā dzirnavezera labajā krastā ordeņvalsts dienvidu robežu aizsardzībai un kontrolei uzbūvēja mūra cietoksni ar kapelu. Tranzītceļam no Liepājas uz Rīgu cietokšņa tuvumā sākās atzars ziemeļu virzienā uz Ventspili. Ceļa likuma paplašinājumā ierīkotā tirgus laukuma ziemeļu pusē uzcēla koka kapelu. Vietējo iedzīvotāju apdzīvotā senpilsēta pamazām saplūda ar pilsapmetni pie ordeņpils⁸², un mūra cietoksniem ziemeļu pusē veidojās vienota apbūve. Maģistrālais ceļš līdztekus Ālandes upes ūdensceļam iezīmēja plānojuma kompozīcijas garenasi. Kēnigsbergas mācītājs Johans Funks baznīcu revīzijas dokumentos norādīja, ka pirmā baznīca Grobiņā uzcelta 1360. g. Bruņinieks Lannuā par Grobiņu 1414. g. rakstīja: „*Gurbin, Grebin, Grobin, Grubin, chateaux et ville de Courlande*”⁸³ (Grobiņa, pils un pilsēta Kurzemē) un stāstīja: „... *de le Live, en Correlant, m'en ally à Righe, en Liuflant, par plusieurs villes, chasteaux et commanderies, aussy appartenans aux seigneurs de Liuflant. Et premjer par Gurbin qui est chastel ...*”⁸⁴ (... no Līvas Kurzemē devos uz Rīgu Livonijā cauri daudziem ciemiem, pilīm un komendatūrām, kas pieder Livonijas kungiem. Pirmā bija Grobiņa, kas ir pils ...).” Grobiņā 1458. g. izveidoja pilsnovadu, bet 1464. g. pie pils minēta apmetne.

Kuldīgas komturejai pakļautā Vecdurbes jeb Lindāles ordeņpils deviņus kilometrus uz ziemeļaustrumiem no Durbes ezera pamazām zaudēja savu nozīmi. Durbē stratēģiski izdevīgā vietā pie brasla pār Trumpes upi 13. gs. atradās kuršu koka pils, kuru krustneši nopostīja. Pakalnā netālu no ezera un upes Livonijas ordeņa hauptmanim no 1371. līdz 1387. g. uzcēla mūra saimniecības pili ar kapelu. Sauszemes ceļa kontrolei būvēto cietoksni no ziemeļu puses pasargāja grava un strauts, bet dienvidaustrumu pakājē tranzītceļš aizvījās uz Rīgu. Ceļa paplašinājumā iepretī pilij 14. gs. izveidoja „izstieptu” tirgus

11. att. Durbes
miesta plāns ar
senā Liepājas–
Jelgavas ceļa
(Raiņa ielas)
trasējumu. 1799.
H. J. Kramers
(LVVA 1679. f.,
192. a., 288. l.)

vietu (11. att.), kuras tuvumā uzcēla koka kapelu — par to liecināja aiz mājas Raiņa ielā 14 pirms Otrā pasaules kara atraktie pamati. Pie pils pastāvējusi amatnieku un tirgotāju pilsapmetne, kura 1435. g. nodegusi. Ceļa atzars no tirgus vietas veda uz Aizputi.

Administratīvi politiskie centri ārējo robežu aizsardzībai

Palielinoties stratēģiski svarīgā tirdzniecība ceļa no Lietuvas caur Jelgavu uz Rīgu nozīmei⁸⁵, 14. gs. aktuāla kļuva Livonijas ordeņvalsts ārējās robežas aizsardzība. Lietuvas–Polijas valsts robežas tuvumā uzbūvēja Skrundas, Frauenburgas (Saldus), Jaunpils, Dobeles, Tērvetes, Mītavas un Bauskas cietokšņus, kuri no Ventas līdz Lielupei veidoja pret lietuviešu iebrukumiem vērstu aizsardzības līniju (5. att.). Kara ceļam no Grobiņas caur Durbi, Skrundu, Saldu, Dobeli, Jelgavu uz Rīgu pēc Zemgales iekarošanas izveidoja īsāku posmu.

Tirdzniecības ceļš Bēzres upes labajā krastā gar Dobeles zemgaļu pilskalnu ar koka pili un tā pakājē esošo senpilsētu (*Hackelwerk*)⁸⁶ veda rietumu virzienā uz Līvu un Mēmeli, bet austrumu virzienā — uz Bausku. Koka pili

un senpilsētu no 1279. līdz 1289. g. nodezina un ordeņmestra Eberharda vadībā 1335. g. sāka celt mūra cietoksni, kas kļuva par komturejas administratīvo un militāro centru. Dobeles cietoksni izbūvēja protestantu dievkalpojumu kapelu. Pils dienvidrietumu stūrī atradās ieeja, bet dienvidu pusē celtnei pieslēdzās plaša priekšpils, kuras nocietinājumu sienas dienvidrietumu stūrī atradās tornis ar ieejas vārtiem un paceļamo tiltu⁸⁷. 1454. g. minētās ordeņpils priekšā uzcelta Sv. Marka kapela. Ceļš uz Jelgavu un Rīgu šķērsoja Bēzres upi, tādēļ izveidoja pārceļtuvi, bet vēlāk — tiltu. Bēzres upes kreisajā krastā iepretim Dobeles pilij veidojās pilsapmetne, kas dokumentos pirmoreiz minēta 1444. g.⁸⁸. Sauszemes ceļš, pie kura atradās taisnstūra formas tirgus laukums un 1495. g. uzceltā luterāņu draudzes baznīca, apbūves plānojumā iezīmēja ūdensceļam krustenisku kompozīcijas asi.

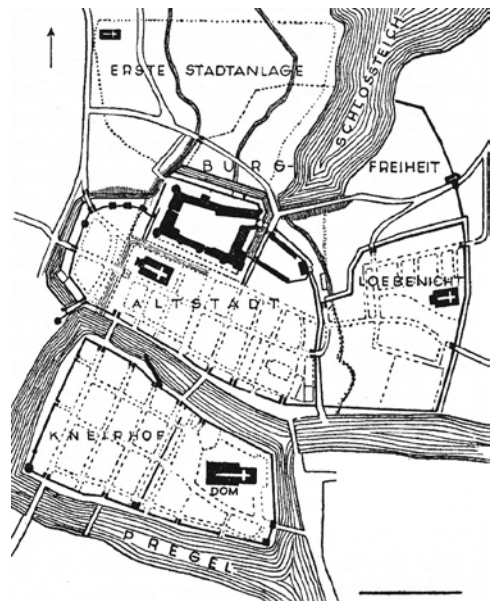
Ventas kreisajā krastā uz augstas kraujas līdz krustnešu iebrukumam pastāvējusi apdzīvota vieta, kuras aizsarggrāvjiem ierobežotais laukums pēc novietojuma, formas un lieluma bija atbilstošs pilskalam un ievērojami lielāks par kastelas celtniecībai

nepieciešamu vietu. Stratēģiski izdevīgā vietā, kur Ventas ūdensceļu šķērsoja sauszemes ceļš no Jelgavas caur Saldu uz Aizputi, 1368. g. uzcēla Skrundas ordeņpili, kurai līdzās izveidoja tirgus vietu un pārceltuvi upes šķērsošanai. Cietokšņa tuvumā ap tirgus laukumu pie kuģojamai Ventas upei krusteniska sauszemes ceļa 14. gs. attīstījās Skrundas miesta apbūve. Ordeņpili 1465. g. pārbūvēja.

Sauszemes ceļš no Skrundas pa Cieceres upes labo krastu gar 14. gs. beigās uzcelto Frauenburgas cietoksni veda uz Saldus kuršu pilskalnu un senpilsētu. Mūra pils, kuras tuvumā izveidojās amatnieku pilsapmetne un tirgus vieta, pirmoreiz minēta 1411. g. Vācu ordeņa nodokļu grāmatā dotajā piļu uzskaitījumā starp Kandavas un Dobeles pilīm⁸⁹. Senpilsēta pamazām panīka⁹⁰. Rakstu avotos 1350. g. minēts miests⁹¹. Ap 1461. g. pastāvēja draudze.

Ķīrbaka pussalā, kur Mūsa un Mēmele saplūstot veido Lielupi (*flumen Semgallorum, die Semgaller Aa*), ordeņmestrs (1438–1450) Heinrihs Finke no Overberges (*Heinrich Vinke von Overberg*) svarīgā Lietuvas tirdzniecības ceļa un Livonijas ordeņvalsts dienvidu robežas aizsardzībai 1443. g. uzsāka būvēt apvienoto zemju pārvaldes centru — Bauskas pili fogteju ar pieciem torņiem⁹². Rakstītos avotos 1469. g. pirmoreiz minēta Bauskas draudze un Sv. Ģertrūdes baznīca. Grūti pieejamā trīsstūra veida pussalā „Vairoga pils priekšā” 15. gs. izveidojās palisādēm nocietināta amatnieku un zvejnieku pilsapmetne, kura dokumentos pirmoreiz minēta 1508. g.

Kuršu, lībiešu un zemgaļu pārvaldītajās teritorijās radīja Livonijas ordeņvalsts un Kurzemes bīskapijas administratīvi politisko un reliģisko centru sistēmu. Centru plānojuma kompozīciju ietekmēja strukturālo elementu savstarpējais izkārtojums, vietējo iedzīvotāju — kuršu, lībiešu un zemgaļu — pilskalnu un senpilsētu atrašanās vieta, ūdensceļu un maģistrālo sauszemes ceļu virzieni, cietokšņa, dievnama un tirgus vietas novietojums,

12. att. Kēnigsbergas pils novietne
(Wünsch, 1960:17)

kā arī apmetņu izkārtojums. Sauszemes ceļi kā visvecākie un visnoturīgākie apbūves plānojuma elementi noteica apbūves plānojuma kompozīcijas daudzveidību

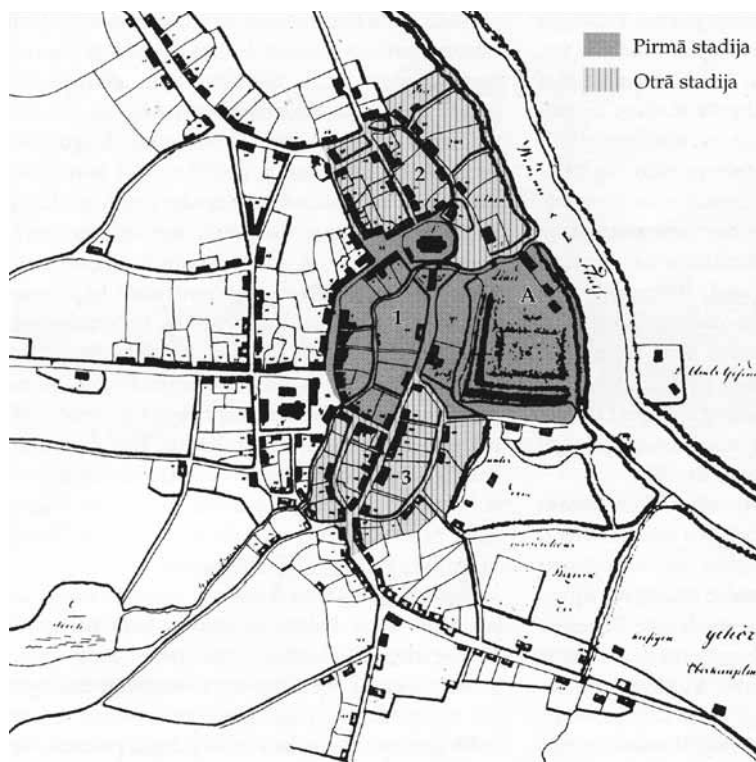
- ap neregulāras formas tirgus laukumu sauszemes ceļa krustojumā,
- ap tirgus laukumu ūdensceļam krusteniska sauszemes ceļa tuvumā,
- ap tirgus laukumu sauszemes ceļa paplašinājumā netālu no ūdensceļa.

Apdzīvoto teritoriju — nocietināto un nenocietināto apmetņu — plānojuma raksturs, izvietojums uz salām vai pussalām veicināja atšķirīgu mājokļu tipu rašanos. Palisāžu ietvērto nocietināto apmetņu plānojumu noteica amatnieku un tirgotāju ēku būvniecībai paredzēto zemes gabalu dalījums, ielu un laukumu izkārtojums un dievnama izvietojums. Nenocietinātajās apmetnēs ielu, laukumu un dzīvojamās apbūves plānojums un dievnama izvietojums bija saistīts ar apkārtnes situāciju.

Pilsētu plānojums un apbūve Livonijas ordeņvalstī un Kurzemes bīskapijā

Prūšu pārvaldīto zemju pakļaušana Baltijas jūras piekrastē noslēdzās 1283. g. Cietokšņu tuvumā attīstījās apdzīvotība un izveidojās pilsētas — Toruņa (1233), Kulma (1233), Elbinga (mūsdienu Elbaga, 1246), Tilzīte (*Tilsit*, mūsdienu Sovetska, 1288), Insterburga (*Insterburg*, mūsdienu Čerņahovska, 1336), Allensteina (*Allenstein*, mūsdienu Olština (*Olsztyn*), 1348) un Gumbinnena (*Gumbinnen*, mūsdienu Guseva, 1418). Kēnigsberga kļuva par nozīmīgu ostas pilsētu, un tās apbūves plānojums (12. att.) attīstījās kā viduslaiku aglomerācija. Prēgeles upes labajā krastā līdzās Kēnigsbergas cietoksniem 1256. g. izveidojās apbūves senākā daļa — Vecpilsēta (*Altstadt*). Netālu no cietokšņa pie Košačjes strauta 1257. g. uzbūvēja pirmās ūdensdzirnavas graudu malšanai. Uz dienvidiem no ordeņpils 1264. g. uzcēla Sv. Nikolaja baznīcu (nojaukta 1828. g.), bet divdesmit divus metrus virs Prēgeles upes līmeņa zivju audzēšanai 1270. g. izveidoja Augšējo dīķi. Cietoksniem no 1278. līdz 1292. g. uzbūvēja ziemeļu daļu un ap nocietinājumiem padziļināja grāvi, kuru piepildīja ar ūdeni. Vecpilsēta 1286. g. janvārī ieguva Kulmas pilsētas tiesības. 1297. g. uzsāka Vecpilsētas katedrāles būvniecību, bet 1302. g. celtniecību pārtrauca. Cietokšņa tuvumā 1299. g. uzbūvēja otrās ūdensdzirnavas. Ordeņpilī 1312. g. pabeidza reprezentāciju telpu izbūvi, septiņus metrus augstās un pusotru metru biežās nocietinājumu sienas un torņu būvniecību. Nocietinājumu ziemeļu daļā uzcēla Habera torni (nojaukts 1941.–1945. g. karadarbības laikā). Uz austrumiem no Kēnigsbergas cietokšņa, kurš 1312. g. kļuva par virsmaršala sēdekli, Lebes upes krastā līdzās Vecpilsētai izveidoja otru pilsētu — Lebenihtu (*Löbenicht*), kurai 1300. g. sākumā piešķīra Kulmas pilsētas tiesības. Sākotnēji to sauca par Jaunpilsētu (*Neustadt*). Lebenihtā uzcēla Sv. Barbaras baznīcu un Vācu ordeņa lielmestrs (1345–

1351) Heinrihs Duzemers (*Heinrich Duzemer*) 1349. g. dibināja Sv. Marijas sieviešu klosteri (ēkas nopostītas Otrā pasaules kara laikā). Kēnigsbergas cietokšņa tuvumā Prēgeles upes divas attekas veidoja nelielu salu, uz kuras izveidojās trešā pilsēta — Knaiphofa (*Kneiphof*), kura 1327. g. ieguva Kulmas pilsētas tiesības. 1333. g. 13. septembrī uzsāka katedrāles (*der Thum*) būvniecību (celtne nopostīta 1945. g. aprīlī). Seši tilti, kuriem bija izbūvēti vārti un torņi, ap sešām ielām izkārtoto apbūvi (iznīcināta 1944. g. augustā) uz salas savienoja ar pilsētiņu pie Kēnigsbergas cietokšņa. Katrai no pilsētiņām bija sava pašvaldība, rātsnams, tiesas institūcija, apaļais zīmogs, baznīca un tirgus vieta. Ap pilsētiņām no 1355. līdz 1370. g. uzbūvēja koka nocietinājumu sienas. Uzplauka amatniecība un attīstījās tirdzniecība. Ārpus Vecpilsētas, Lebenihtas un Knaiphofas nocietinājumiem dzīvojošie brīvie pilsoņi radīja iedzīvotāju kopienu apvienības pēc teritoriālām, reliģiskām un amatniecības pazīmēm, veidojot priekšpilsētas. 1300. g. uz ziemeļiem no cietokšņa senprūšu ciema vietā vācu kolonisti izveidoja Traghaimas apvienību, uz ziemeļaustrumiem — Rosgartenas apvienību, bet uz austrumiem un dienvidaustrumiem — Zakhaimas biedrību. Ierēdņi un amatnieki uz ziemeļiem no cietokšņa izveidoja Burgas apvienību, no kuras uz rietumiem izveidojās Jaunzorges apvienība. Cietokšņa ziemeļrietumu daļā 1490. g. izveidojās Štainedamas apvienība, kura ieguva zīmogu un kuģubūves tiesības. Vecpilsētu 1339. g. uzņēma Hanzas savienībā⁹³. Knaiphofa un Lebenihtas Hanzas savienībā iestājās vēlāk. Poļu un čehu armija 1457. g. iekaroja Marienburgu, tādēļ ordeņa lielmestra rezidenci pārcēla uz Kēnigsbergu. Jauno rezidenci vajadzēja nocietināt. Saskaņā ar Elbingas komtura Heinriha no Plauenes (*Heinrich Reuß von Plauen*, 1400–1470) iniciatīvu, nocietinājumus sāka būvēt Vijolišu kalnā (*Feilhenberg*) un cietokšņa austrumu daļā Prēgeles upes kreisajā krastā (Jeruzalemes nocietinājumi).

13. att. Viduslaiku Kuldīgas attīstības stadijas uz 1813. g. plāna pamatnes. Pirmā stadija: A – pils, 1 – pilsēta. Otrā stadija: A – pils, 1 – pilsēta, 2 – Pilsmiests (kuršu pilsētiņa), 3 – Kalnamiests (Bākule, 2001: 129)

Marienburga 1276. g. ieguva pilsētas statusu. Nocietinātās pils apjomu veidoja trīs kompleksi — Augšējā pils (klosteris), Vidējā pils (administratīvais centrs) un priekšpils (ekonomiskā bāze). Vācu ordeņa lielmeistra rezidenci 1309. g. pārvietoja no Venēcijas uz Marienburgas cietoksni, kas kļuva par lielmeistra rezidenci.

Tirdzniecības pilsēta Dancīga 1308. g. nonāca ordeņa pakļautībā un tās tuvumā izveidoja apmetni (*Hackelwerk*). Dancīgas plānojumā ietilpa vairākas apdzīvotas teritorijas. Komtura rezidenci 1340. g. uzbūvēja cietoksni. 1343. g. uzbūvēja Sv. Marijas baznīcu, izveidoja *Rechtstadt* un piešķīra Kulmas tiesības. Dancīga 1361. g. kļuva par Hanzas savienības locekli⁹⁴. 1380. g. nodibi-

nātā Jaunpilsēta (*Neustadt*) kļuva par ceturto apdzīvotībai izmantoto teritoriju pilsētā.

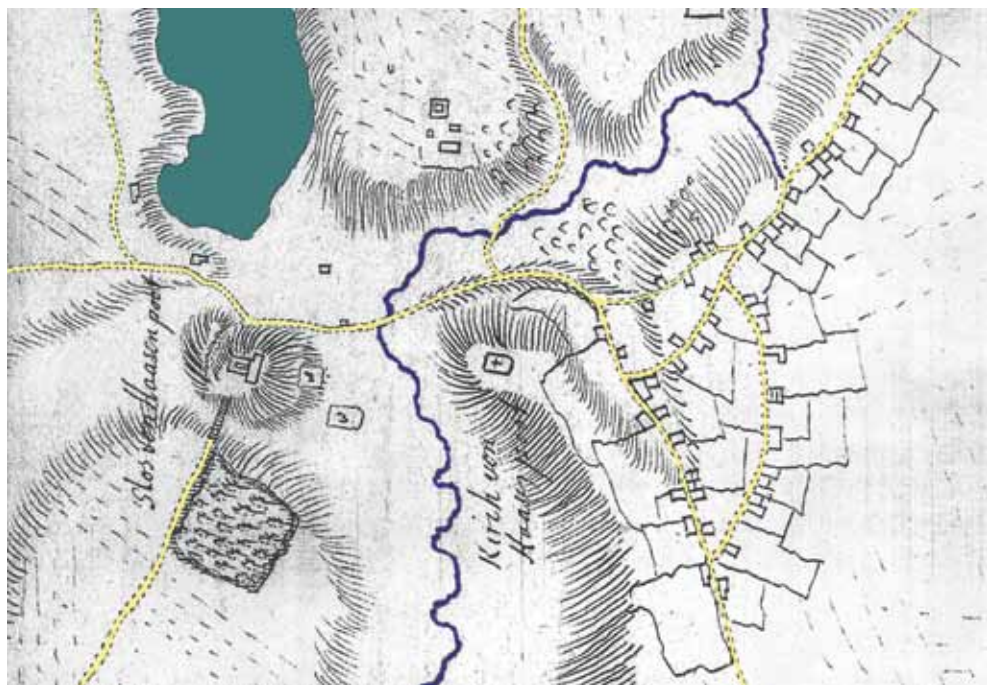
Eiropas pilsētu attīstības tendences saņiedza arī Kurzemi un Zemgali. Livonijas ordeņvalsts un Kurzemes bīskapijas pilsētas veidojās pēc Ziemeļeiropas vācu pilsētu parauga. Ražošanas jomā vadošo vietu ieguva tirgotāju un amatnieku cunftes, bet ideoloģijā — baznīcas⁹⁵. Publiskajā vidē palielinājās tirgus laukuma nozīme.

Kuldīgas plānojumu veidoja trīs apdzīvotās daļas (13. att.) — apmetne pie ordeņpils, Pilsmiests (kuršu pilsētiņa) un Kalnamiests (Kalna ielas rajonā) ar vienu ielu, ap kuru grupējās apbūve. Apdzīvoto teritoriju saskares vietā netālu no pils vārtiem atradās muiža un tirgus laukums ar Sv. Katrīnas koka

baznīcu⁹⁶. Apmetnei pie ordeņpils piederēja arī priekšpilsēta jeb „pilsēta aiz kalna”, kas administratīvi bija ordeņpils jurisdikcijā, tādēļ izraisīja pils un pilsētas ķīviņus. Saspilējumu starp ordeņpili un baznīcu regulēja, stingri nodalot jomas⁹⁷. Ordeņmestra Gosvina no Herikes 1355. g. 28. aprīļa rakstā pirmoreiz raksturotas Kuldīgas pilsētas robežas un pieminēta kuršu pārceļšanās uz jauno Pilsmitu, kas liecināja, ka vismaz piecdesmit gadus vienlaicīgi pastāvējusi kuršu senpilsēta un pilsametne ordeņpils tuvumā⁹⁸. Ordeņmestrs (1360–1364) Arnolds no Fitinghofas (*Arnold von Vietinghof*) 1361. g. 31. aprīļa rakstā par apdzīvotās teritorijas paplašināšanu un nodibināto Kalnamiestu norādīja, ka Kuldīgā dzīvojošiem pilsoņiem jaunajā pilsētā līdz dzirnavu upei tiek piešķirtas visas tās pašas tiesas brīvības, kādas tie izmantoja vecajā pilsētā⁹⁹. Hanzas savienības 1368. g. dokumentos pirmoreiz bija lasāms arī Kuldīgas vārds¹⁰⁰. Kuldīgai 1378. g. piešķīra pilsētas

tiesības, kuras pamatojās uz Rīgas pilsētas tiesībām (*ius Rigense*)¹⁰¹. Viduslaikos uzskatīja, ka pilsētu no kara postījumiem var glābt tikai nocietinājumu sistēma, tādēļ Kuldīgu 1413. g. sāka nostiprināt ar vaļņiem¹⁰². Flāmu ceļotājs Lannuā, kurš 1414. g. caur Grobiņu devās uz Rīgu, par Kuldīgu stāstīja: „... puis par *Guldinghe* qui est ville fermée...”¹⁰³ (... tad bija Kuldīga, kas ir nocietināta pilsēta ...)” Kuldīgai 1439. g. piešķīra tiesības rīkot nedēļas tirgus, kas veicināja pilsētas izaugsmi. 15. gs. dokumentos bija minēta pilsētas nabadzīgajiem vīriešiem ārpus pilsētas nocietinājumiem uzceltā Pēterfeldes kapela un Annenfeldes kapela pilsētas nabadzīgajām sievietēm¹⁰⁴. Kurzemē sirojošie lietuvieši 1466. g. Kuldīgu izpostīja, un pilsēta agrāko labklājību vairs nesasniedza.

Senais satiksmes ceļš Tebras upes ielejā starp Aizputes ordeņpili un domkapitula kompleksu šķērsoja upi un tālāk veda uz Kuldīgu (mūsdienu Kuldīgas iela) (14. att.).

14. att. Aizputes plānojums 1701. (St)

Palielinoties Jelgavas nozīmei, intensīvāka kļuva satiksme Jelgavas virzienā (mūsdienu Liepājas un Atmodas ielas). Aizputes apbūvei Tebras labajā krastā attīstījās divpakāpju plānojuma struktūra. Pilskalna pakājē, kur norisinājās ekonomiskās aktivitātes, izveidojās palisāžu žogu un grāvju ietverta tirgotāju un amatnieku pilsapmetne jeb priekšpilsēta (*urbs mercatorum* vai arī *suburbium*) ar četrām (mūsdienu Liepājas, Atmodas, Jāņa un Katoļu) ielām. Katram kopienas loceklim piešķīra daļu no kopienai ierādītās zemes, tādēļ teritorija sākotnēji nebija funkcionāli dalīta¹⁰⁵. Aizputē 1515. g. vēl joprojām bija 29 ar koka žogu norobežoti apbūves gabali mājvietām. 1701. g. plānā (*14. att.*) redzami 30 zemes gabali, kuros bija izvietotas salmu vai lubu jumtiem segtas koka dzīvojamās un saimniecības ēkas¹⁰⁶ — darbnīca, noliktavas, tirgotava un nojumes mājlopiem. Pilsapmetnē (*oppidum*)¹⁰⁷ iebrāca pāri grāvim pa koka tiltu caur palisāžu žoga vārtiem¹⁰⁸, kuri atradās pretī namam Atmodas ielā 13, kā arī pret nama Kuldīgas ielā 2 rietumu galu un nama Liepājas ielā 3 tuvumā¹⁰⁹. Aizputei 1378. g. 17. martā noteica pilsētas (*civitas*) robežas un piešķīra Rīgas parauga pilsētas tiesības¹¹⁰, kādas jau bija piešķirtas Kuldīgai un Ventspilij. Privilēģijā bija minēts lēzens aizsarggrāvis pirms domkapitula kompleksa priekšpils (*fossatum ante murum praeurbii castris Asenputt*) un grāvis gar laukiem pirms pilsētas (*fossatum versus campum sive agros sitos ibidem ante oppidum*), kurš sākās pie Tebras upes uz namu Kuldīgas ielā 1 un 5 apbūves gabalu robežas un beidzās uz namu Atmodas ielā 18 un 20 apbūves gabalu robežas. Grāvja vidusdaļas posmi minēti 19. gs. dokumentos¹¹¹. Kurzemes baznīcu vēsturnieks Kārlis Ludvigs Tečs (*Karl Ludwig Tetsch*, 1708–1771) Aizputē minējis piecas baznīcas¹¹² — katrai no tām bijusi specifiska funkcija. Doma baznīca kalpojusi domkapitula vajadzībām. Aizputes pilsētas draudzes baznīca atradās Baznīcas kalna pakājē maģistrālo ceļu sateces vietā pie tirgus laukuma.

Pie pilsētas vārtiem — nama Atmodas ielā 14 teritorijā — atradās Sv. Jāņa Evaņģēlista draudzes jeb Aizputes lauku draudzes baznīca ar kapsētu¹¹³, par kuras novietni privilēģijas tekstā bija teikts, „... kas atrodas minētās Aizputes pils priekšpils nocietinājumu mūra priekšā, labajā pusē, kad iet pa ielu uz Sv. Jāņa Evaņģēlista draudzes baznīcu, līdz pat šīs baznīcas kapsētai ...”¹¹⁴ vai arī „no grāvja Aizputes pils priekšpils mūra priekšā ... kad iet pa (mūsdienu Atmodas) ielu uz Sv. Jāņa Evaņģēlista draudzes baznīcu ...”. Agrajos viduslaikos apdzīvotu vietu tuvumā būvēja klosterus — materiālo un garīgo vērtību centrus. Rīgas arhibīskaps (1484–1509) Mihaels jeb Miķelis Hildebrands (vācu: *Michael Hildebrand*, latīņu: *Michael Hildebrant*, 1433–1509) atļāva minorītu (franciskāņu) mūku ordenim Kurzemē dibināt klosteri. Aizputes tuvumā kopš 1484. g. darbojās Sv. Klarisas franciskāņu sieviešu klosteris, kuru 1523. g. nodedzināja¹¹⁵.

Ventspils viduslaiku plānojums un apbūve veidojās Ventas upes grīvas un sauszemes ceļa tuvumā ap tirgus laukumu un dzīvošanai izmantojamu torni, kuram blakus koka nocietinājumi ietvēra dzīvojamās apbūves teritoriju¹¹⁶. Sākotnēji pilij piederējusi šobrīd daļēji apbūvētā krastmalas teritorija starp Jāņa, Pils un Peldu ielām. Senākā apbūve atradās Užavas, Skroderu, Lielās un Peldu ielas rajonā. Par Ventspils iedzīvotājiem — draudzes locekļiem — netieši liecināja ordeņmestra Gotfrīda no Rogges 1298. g. 16. augustā Kurzemes domkungiem atdotā Ventspils draudzes koka baznīca¹¹⁷. Ordeņmestrs (1340–1345) Burhards no Dreilevenas (*Burchard von Dreileben, Dreilöven*) Ventspils izaugsmes veicināšanai ataicināja savus tautiešus un piedāvāja tiem zemi par brīvu. Ventspils kļuva par Hanzas savienības locekli¹¹⁸. Uzplauka tirdzniecība un kuģniecība. Ventspils 1378. g. ieguva Rīgas parauga pilsētas tiesības (*Rigisches Stadtrecht*), politisku patstāvību un pārvaldi. Ventas krastmala starp cietoksni un jauno mūri līdz 15. gs. otrajai

pusē nebija apdzīvota vai aktīvi izmantota saimnieciskām vajadzībām. Ventas krastā iesāktā aizsargsiena bijusi ordeņvalsts laikā pēdējā izbūvētā Ventspils cietokšņa nocietinājumu sistēmas sastāvdaļa¹¹⁹. Ordeņmestra (1472–1483) Bernda fon der Borha (*Bernd von der Borch*) 1480. g. izdotajā dokumentā minētas Ventspils Sv. Jura un Sv. Katrinas kapelas¹²⁰. Ventspils pilsētas privilēģijas senāku, bojā gājušu tiesību vietā Livonijas ordeņmestrs (1494–1535) Volters no Pletenbergas (*Volter von Plettenberg*, ap 1450–1535) 1495. g. 31. martā apstiprināja jaunu aprakstu pilsētas robežām, kas pilsētas zemi atdalīja no ordenim piederošās zemes. Ventspilī 1505. g. 1. jūnijā minēta Sv. Nikolaja kapsēta, kura, iespējams, atradās rajonā starp Nabagu, Kuģinieku, Pils un Jāņa ielām¹²¹. Livonijas ordeņvalsts pastāvēšanas beigu periodā priekšpils zaudēja militāro nozīmi un to pakāpeniski likvidēja. Pils austrumu pusē starp priekšpili un mazo strautu uzcēla pirmās dzīvojamās ēkas. Krastmalā sāka veidoties koka apbūve — dzīvojamās ēkas un amatnieku darbnīcas. Brīvo teritoriju pirms nocietinājumiem sadalīja zemes gabalos pilsētnieku ēku būvniecībai¹²².

Piltēnē — izdevīgā vietā uz pussalas netālu no Ventspils — izvietoja bīskapa rezidenci un baznīcu. Piltene ap 1300. g. kļuva par tirdzniecības vietu. Pilsapmetne (*suburbium*) rakstītos avotos 1309. g. pirmoreiz minēta kā Kurzemes bīskapa (1300–1311) Burharda (*Burchard*) īpašums. Atbilstoši Kuldīgā noslēgtajam līgumam, bīskaps pret atlīdzību bīskapiju ar Piltēnes pili nodeva Livonijas ordenim, atskaitot Vēdes ciemu (*villa dicta Vede*), ko paturēja sev līdz ar sludināšanas tiesībām visā Kurzemē. Nenozīmīgo Piltēnes cietoksni ar koka celtnēm ordeņbrāļi pārņēma savā aizsardzībā, taču, ja tas nejauši nodegtu vai ienaidnieks to nopostītu (*ex infortunio aliquo per incendium vel per manus inimicorum destrui*), tad brāļiem par to bīskapam nebūtu jāatlīdzina. Pilsapmetnes koka ēku grupu lietuvieši 1330. g. nodedzināja¹²³,

taču pili (*castrum, slot*), kurai ordeņbrāļi bija uzlabojuši aizsardzības spējas, neizdevās ieņemt. Pils un baznīcas tuvumā izveidojās tirgus laukums, no kura sākās ceļš uz Talsiem. Piltēnē ap 14. gs. vidū dzīvoja vairāk nekā 40 iedzīvotāji¹²⁴ un tajā atradās bīskapa Johana III faktiskais sēdekļis, bet 14. gs. beigās darbojās rāte ar birģermeistaru, fogtu, diviem rātskungiem un rakstvedi, taču ziņas par Piltēnes rātsnamu nav¹²⁵. Domkapituls sanāksmes noturēja Piltēnes pilī. Lielās zāles (*in aula majori castris Piltēnē*) sienas 15. gs. vidū rotāja visu Kurzemes bīskapu portreti¹²⁶. Pēdējā Kurzemes bīskapa (1540–1560) Jāņa IV Minhauzena (*Johannes von Münchhausen*) valdīšanas laikā 1557. g. 20. jūnijā Piltēnei piešķīra Rīgas pilsētas tiesības¹²⁷. Piltēnes plānojumu veidoja Lielā iela, kas puslokā aptvēra Piltēnes cietoksni Vecventas krastā.

Livonijas ordeņvalsts un Kurzemes bīskapijas pilsētu Aizputes, Kuldīgas, Ventspils un Piltēnes plānojuma kompozīciju un arhitektoniski telpisko uzbūvi ietekmēja satiksmes ceļu un struktūras elementu savstarpējais izvietojums — reljefa augstākajā vietā uzbūvēto nocietinātu militāro, reliģisko un pārvaldes kompleksu novietojums ostu, ūdensceļu un sauszemes ceļu tuvumā, kā arī kuršu un lībiešu pilskalnu un senpilsētu, tirgotāju un amatnieku apmetņu, tirgus vietas un dievnama novietne. Pilsētubūvnieciskā telpa un plānojuma kompozīcija cietokšņa tuvumā veidojās ap neregulāras formas tirgus laukumu sauszemes un ūdensceļa krustojuma tuvumā. Kuldīgas un Aizputes arhitektoniski telpiskās kompozīcijas dominantes — pakalnā uzceltā Kuldīgas ordeņpils un Aizputes domkapitula mītne ar bīskapa katedrāli — piešķīra pilsētām piramidālas uzbūves siluetu un noslēgumu skatu perspektīvām. Pie ordeņpils un domkapitula mītnes attīstījās priekšpils jeb forburga, kuras pagalmā būvēja kalpu mājokļus, saimniecības ēkas, smēdi, dzirnavas un citas nepieciešamas būves. Piekļūšanas iespējas reljefa augstākajā vietā noteica

priekšpils un nocietinātā kompleksa ieejas izveidojumu.

Tirdzniecības un amatniecības uzplaukums Livonijas ordeņvalstī un Kurzemes bīskapijā veicināja ne tikai pilsētu izaugsmi, bet arī jaunu apdzīvoto vietu rašanos apkaimes teritorijās, kā arī ielu un ceļu tīkla attīstību. Kurzemes bīskapijas galvaspilsēta Aizpute un Livonijas ordeņa varas centrs Kuldīga veidojās kā viduslaiku aglomerācija¹²⁸. Vietējo iedzīvotāju un tirgotāju apmetņu plānojuma struktūras elementi savstarpēji nebija saistīti un veidoja atsevišķus centrus. Pilsētvidē ap dominējošiem celtnu kompleksiem dabiski veidojās koncentriskas lokveida ielas — Baznīcas iela Kuldīgā un Jāņa iela Aizputē. Mazstāvu dzīvojamās koka mājas grupējās ap ceļiem uz centru un pili. Aizputē un Kuldīgā prasmīgi izmantotais reljefs un dabas ainava radīja priekšnoteikumus pilsētas vizuālā tēla vienotai uztverei. Viduslaiku pilsētu robežas sākotnēji ietvēra arī lauksaimniecībā izmantojamās zemes un dabiskus šķēršļus. Iespējami isākas palisāžu nocietinājumu joslas radīšana veicināja kompaktas apbūves izveidi un dabas elementu veiksmīgāku iesaistīšanu teritorijas aizsardzībai. Dzīvojamo apbūvi Kurzemē līdz 13. gs. sākumam veidoja vientelpas ēkas, bet vēlāk izmantoja divtelpu mājokļus ar dzīvojamās istabas stūrī uzbūvētu krāsni. Viegļāku konstrukciju ēkās — vasaras virtuvēs — telpas centrā izvietoja pavardu. Ar krāsni apkurināmo dzīvojamo telpu un vasaras virtuvi ar pavardu apvienojot zem viena jumta¹²⁹, vai arī vientelpas dzīvojamai ēkai piebūvējot neapkurināmu piebūvi jeb arī, no pavarda telpas ar kapitālu šķērssienu atdalot jaunu telpu un tajā izveidojot krāsns atveri, izveidojās divtelpu ēka ar krāsns un pavarda apkuri. Zem viena jumta atradās dažādas nozīmes telpas¹³⁰. Mājoklim attīstoties, palielinājās telpu skaits un pilnveidojās apkure. Uzbūvēja pirmās ražotnes — ūdensdzirnavas, darbnīcas, kā arī saimniecības ēkas un novietnes mājdzīvniekiem.

Apdzīvoto vietu izvietojuma sistēmas attīstība Rietumlatvijas teritorijā no 14. līdz 16. gs.

Kara gadījumā par lielāko drošības garantu uzskatītie cietokšņi 14. gs. pamazām zaudēja patvēruma vietas nozīmi un kļuva par feodāļu mitnēm. Bruņinieki un bīskapu vasaļi diendienā vairs nevēlējās mitināties ne visai ērtajās ordeņpils, tādēļ izlēņoja zemi muižu ierīkošanai — arī ordeņpilu tuvumā. Veidojās muižniecība un attīstījās jaunas apdzīvotās vietas. Zigfrīds Nuenhuss 1390. g. saņēma lēni muižas izveidošanai Valdgalē, bet 1397. g. dokumentā minēts mājoklis Aizdzirē — *villa Assensirn*. Kurzemes bīskapijas galvaspilsētas Aizputes un Talsu apkārtnē mājokļu būvniecībā izmantoja nocietinātu dzīvesvietu ierīkošanas pieredzi — ap iekšējo pagalmu veidota nocietinātas muižas kompleksa plānojums atgādināja neregulāru četrstūri¹³¹. Nocietināta mājokļa apjomu neattīstīja — tas samazinājās, kļuva pieticīgāks un atgādināja torņveida dzīvojamo ēku. Būvniecību izvērša arī muižu kompleksu piegulošajās teritorijās — būvēja saimniecībai nepieciešamas ēkas, darbos iesaistot zemniekus. Muižu kompleksi veidojās kā saimniecību centri, kas veicināja ceļu tīkla paplašināšanu.

15. gs. sākumā, apvienojot vasaļu muižīņas Edzi, Posi, Īvandi, Ņevali un citas, izveidoja Lielīvandes muižu. Ordeņmestrs Konrāds Fitinghofs izlēņoja Klāvam Frankam zemes gabalus Pūrē pie Abavas. 1407. g. pirmoreiz minēta Pūres muiža. Zemi muižu ierīkošanai izlēņoja arī vācu un leišu sirojumu laikā nodedzinātajos un pamestajos kuršu un lībiešu ciemos. Ar seno kuršu ciema (*tinga* — tautas sapulču vieta) vietu saistītās Tiņģeres muižas īpašnieki kopš 1434. g. bija fon Manteifeļi un Hoveni. Livonijas ordeņmestrs Johans no Mendeges 1461. g. Johanam Lēvem piešķīra Šķēdi. Klausam fon Mēdemam 1462. g. izlēņoja zemi starp Vilces, Svētes un Platones upi, bet Kalmuiža minēta kā Klausas Mēdhaima lēnis. Hānu dzimtai no Meklenburgas, kura 13. gs. ieradās Baltijā, 1476. g. izlēņoja Pastendi.

Muižnieki ieguva arvien jaunas tiesības un kļuva par pilnīgiem lēņu novadu īpašniekiem. Kurzemē un Zemgalē arvien plašāk izvērsa muižu kompleksu būvniecību — 1499. g. pirmoreiz minēta Oksles muiža, bet Klopmanu dzimtai kopš 1509. g. piederēja Lielvircavas muiža. Muižniecību aktīvi atbalstīja Livonijas ordeņmestrs Volters, kurš 1506. g. izlēņoja Ludvigam fon Butlaram Remtes muižu, fon Liveniem 1516. g. dāvināja zemes Vecapguldes muižas izveidošanai, bet Johanam Koskulam no Vidzemes 1518. g. izlēņoja zemi Jaunauces novadā. Kurzemē un Zemgalē attīstījās apdzīvoto vietu izvietojuma sistēma.

Ordeņmestrs Volters 1508. g. muižniekam no Vestfales Arentam Hovelam kā lēni piešķīra pārceltuvi pie Līvas (*de Fehre Thon Liba*). Līvas ciemā 1508. g. pirmoreiz rakstos minēta Sv. Annas baznīca, bet 1518. g. minēta otra baznīca¹³², kura esot uzbūvēta „upes dēļ”, jo priežu mežus, kuri pasargāja apkārtni no klejojošām smiltīm, izcirta. Līvas upes radītā osta ap 1518. g. aizsērēja, bet ūdens tecējums līdz 1560. g. 200–300 metrus uz dienvidiem izveidoja otru ieteku — Vecupi (*Altbechen*). Ordeņmestrs Volters Cēsīs 1518. g. 23. septembrī izdotajā dokumentā atļāva ordeņa vasaļiem Oto Grothusam un Johanam Šepingam par kopā liktām 700 Rīgas markām draudzes baznīcā Vairogmiešā pie Bauskas cietokšņa dibināt mūžīgu vikāriju par godu jaunavai Marijai un viņas mātei svētajai Annai. Sv. Marijas katoļu koka baznīcu 1518. g. uzcēla arī Jaunkandavā pretī ordeņpilij¹³³.

Eiropā 15. gs. beigās un 16. gs. sākumā triumfēja humānisma idejas — uzplauka zinātne, literatūra, māksla, arhitektūra un tirdzniecība. Modās tautu nacionālā pašapziņa un interese par vēsturi un valodu. Atvēra jaunas universitātes un aktīvi noritēja informācijas apmaiņa. Teitoņu ordeni 1511. g. sāka vadīt poļu karaļa Sigismunda Vecākā māsas dēls, kūrfirsts Albrehts (1490–1568) no Brandenburgas, kurš 1514. g. 2. februārī ar Maskavas lielkņazu noslēdza līgumu, kurā paredzēja Teitoņu ordenim atgūt karaļa Sigismunda pār-

valdītās teritorijas. Rietumeiropā reformācijas kustība sekmēja tautu nacionālās kultūras uzplaukumu un sociālo progresu, taču jaunajai pasaules uztverei traucēja katolicisma stagnācija. 16. gs. pirmajā pusē izpaudās neapmierinātība ar katoļu baznīcas vadību. Augustīniešu mūks, Vitenbergas universitātes profesors, doktors Martins Luters (*Martin Luther*, 1483–1546) 1517. g. 31. oktobrī uzrakstīja aicinājumu disputam par grēku atlaidi, iesakot katoļu baznīcas reformāciju un pieprasot trūkumu novēršanu. Viens no reformācijas mērķiem bija — veidot nacionālas baznīcas. Luters lika pamatus jaunai „evaņģēliskai Lutera ticībai”, kurai Vācijā un Livonijā radās daudz dedzīgu atbalstītāju. Teitoņu ordenis 1519. g. beigās uzsāka neveiksmīgu karadarbību ar Poliju. Poļu armija 1520. g. 28. maijā nonāca līdz Kēnigsbergai un nodedzināja priekšpilsētu Ponartu. Liedzot ienaidniekam ieņemt salu, Knaiphofas iedzīvotāji aizdedzināja salas dienvidu daļas apbūvi. Albrehta vadītais karaspēks 1521. g. 5. aprīlī karu zaudēja, un Livonijas ordeņvalsts turpmākā pastāvēšana bija apdraudēta.

Lielmestrs Albrehts, kurš apguva Lutera mācību un Vitenbergā personīgi tikās ar reformatoru, 1523. g. 28. februārī rakstiski aicināja ordeņbrāļus pievienoties reformācijai, jo ordenis savu pastāvēšanu vairs neattaisnoja. Nirnbergā Albrehts izteica atbalstu Lutera aizsāktajam procesam, un viņu atbalstīja lielākā daļa ordeņbrāļu. Albrehts 1525. g. 8. aprīlī ieradās Krakovā un kopā ar Polijas karali Sigismundu I Vecāko parakstīja līgumu, ka Teitoņu ordeņvalsts vietā tiek dibināta Polijai pakļauta Prūsijas hercogiste. Pēdējais Teitoņu ordeņa lielmestrs Brandenburgas kūrfirsts Fridrihs III Hohencollerns 9. aprīlī kronējās par Prūsijas hercogu un nodibināja Prūsijas hercogisti — pirmo valsti ar luterānismu kā oficiālo reliģiju. Prūsijas hercogistē sāka būt izglītības iestāžu ēkas un jauna tipa baznīcas — luterāņu dievnamus. Valstī dibināja skolas, ģimnāziju un 1529. g. izveidoja galma bibliotēku. 1544. g. dibināja

Kēnigsbergas universitāti (*Collegium Albertinum*).

Ordeņvalstij sabrūkot, cietokšņi pamazām zaudēja administratīvo, militāro, politisko un pilsētvidē dominējošo nozīmi. Norises Prūsijas hercogistē veicināja pārmaiņas Kurzemes pilsētās, kuru plānojumu veidoja aglomerācijas, kā arī apdzīvotuma sistēmas attīstība.

Latvijas teritorijā 1521. g. sākās reformācija. Liela daļa Livonijas iedzīvotāju nelielā laikā kļuva par luterāņiem, bet biskapi un ordenis joprojām palika uzticīgi katolīcībai. Luterāņu baznīca centās kristīgo mācību nostiprināt tautā un baznīcas vajadzībām dibināja latviešu skolas. Latviešu draudzes mācītāji Nikolajs Ramms un Johans Eks dievkalpojumiem uzrakstīja dziesmas un pārtulkoja Svēto Rakstu tekstus latviešu valodā, liekot pamatus latviešu rakstībai. Jelgavā Palejas (tagad Akadēmijas) ielā pretī Katrīnas patversmei, tirgus laukuma tuvumā, līdz 1522. g. uzcēla koka baznīcu. Luterāņu dievnamu un tirgus laukumu tuvumā izkārtoja izglītībai, tirdzniecībai un sociālajām vajadzībām paredzētās ēkas. Frauenburgā, kur 1500. g. pastāvēja draudze un pilsnovads¹³⁴, ap 1530. g. uzcēla jaunu koka baznīcu. Kandavā 1534. g. minēti krogī, bet 1536. g. — kalējs¹³⁵. Kandavā pie baznīcas 1540. g. pastāvēja skola¹³⁶. Durbē un Grobiņā 1542. g. uzcēla mācītājmuižu¹³⁷. Grobiņā no 1551. līdz 1560. g. uzbūvēja pirmo luteriskās draudzes koka baznīcu un 1560. g. jau pastāvēja skola. Vairogmiešā (*Schildburg*) pie Bauskas cietokšņa bija melngalvju pirts, krogs, mācītāja māja, skola, muižnieku Šepinga un Šrēdera nami. 1555. g. Livonijas piļu sarakstā ievietots Bauskas pils apraksts: „Bauska ir izcila pils ar pilsētu (*cum oppido*), kas atrodas uz pakalna starp Mūsas un Mēmeles upi.” 16. gs. vidū strauji palielinājās pieprasījums pēc labības, kuru no Polijas un Lietuvas caur Bausku veda uz Rīgu, lai ar kuģiem to tālāk nogādātu Rietumeiropā. Bauskā pie pārceltuves izveidoja muitas vietu. Pilsētas un miesti Kurzemē un Zemgalē turpmāk attīstījās kā

tirdzniecības, amatniecības un izglītības centri ar atbilstošu apbūvi.

Muižu saimniecību paplašināšanai arvien vairāk bija nepieciešams darbaspēks, ko pieprasīja no zemniekiem. Pēc vaku grāmatas ziņām Piltenes iecirknī (*Ambt*) bijuši piecpadsmit Piltenei (*nach dem hause Piltten*) piederoši zemnieku ciemi ar 3 līdz 12 saimniecībām katrā. Piltenes pils tuvumā izvietotajās 40 mājās dzīvojuši ap astoņiem simtiem cilvēku¹³⁸. Muižu izaugsme veicināja ceļu tīkla attīstību — uzlabojās satiksme starp laukiem un pilsētām. Torņveida dzīvojamās ēkas lauku apvidū pakāpeniski aizstāja piezemētākas celtnes — brīvēstāvošas vienkāršas caurstaigājamas dzīvojamās ēkas ar simetrisku trīsdalījuma plānojumu un apvalkdūmeni centrālajā daļā. Ēkas sedza galos nošļauts divslīpju jumts. Izveidojās novietojumam pie ielām un ceļiem piemērots ēku tips.

Krievu karaspēks 1558. g. iebruka Livonijā. Sākās Livonijas karš (1558–1582). Ordeņmestrs 1559. g. Skrundas cietoksni atdeva bijušajam Kuldīgas komturam Heinriham Stedingam, kurš pilī dzīvoja vēl 1576. g. un sevi dēvēja par Skrundas komtur¹³⁹. Prūsijai 1560. g. ieķīlāja Grobiņas novadu un Līvas ciemu. Vēstures avotos 1560. g. pirmoreiz parādījās Līvas ciema vāciskais nosaukums „*Libawe*”. Livonijas ordeņa pēdējais mestrs Gothards Ketlers (*Godthart Kettler*, 1517–1587) 1562. g. 5. martā Rīgas pils kapitula zālē atkāpās no amata un atbrīvoja bruņiniekus no dotā zvēresta. Ordeņa mestra regālījas nodeva Lietuvas kunigaitim Nikolajam Radzivilam Melnajam, pretī saņemot Kurzemes hercoga kroni.

Secinājumi

Livonijas ordeņvalstī administratīvi politiskos centrus 13. gs. beigās veidoja vietējo iedzīvotāju — lībiešu un kuršu — apdzīvotajos pilskalnos vai to tuvumā ūdensceļu un sauszemes ceļu krustojumu pārraudzībai, ierīkojot pārceltuves upju šķērsošanai, bet 14. gs. — sauszemes maģistrālo ceļu

kontrolei un pret lietuviešu iebrukumiem vērstas aizsardzības līnijas izveidošanai.

Livonijas ordeņvalsts un Kurzemes bīskapijas pirmo pilsētu — Kuldīgas, Aizputes, Ventspils un Piltenes — 14. gs. apbūves arhitektoniski telpiskās plānojuma kompozīcijas galvenā dominante bija cietoksnis ar kapelu vai domkapitula mītne. Livonijas ordeņa varas centram Kuldīgai un Kurzemes bīskapijas galvaspilsētai Aizputei veidojās piramidālas uzbūves centriska kompozīcija.

Aizputes, Kuldīgas, Ventspils un Piltenes pilsētu, kā arī Kandavas un Līvas nocietināto apmetņu, Grobiņas, Talsu un citu miestu un nenocietināto apmetņu plānojumi attīstījās kā aglomerācijas, kuras veidoja struktūras elementi — vietējo iedzīvotāju un ieceļotāju apmetnes, kas savstarpēji nebija saistītas ne pēc satura, ne formas.

14. gs. sāka veidoties muižu centri un attīstījies ceļu tīkls, bet 15. gs. līdz ar muižu saimniecību izaugsmi veidojās apdzīvoto vietu izvietojuma sistēma.

Reformācija 16. gs. veicināja jaunu dzīvojamo un sabiedrisko ēku tipu izveidi. Mainījās pilsētu arhitektoniski telpiskā plānojuma izpratne — centru apbūvi veidoja luterāņu dievnama tuvumā.

Avoti un piezīmes

- 1 Asaris J. Pilskalnu loma Kurzemes viduslaiku centru izveidē. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. II grāmata. Ventspils muzejs, 2002. 119.–125. lpp.
- 2 Grāmatas par Latvijas viduslaiku pilīm — Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūtā līdz 2011. g. sagatavotas un izdotas septiņas grāmatas.
- 3 Vītola T. Dobeles pilsdrupu pirmsprojekta izpēte 1984.–1986. g. un konservācijas projekta priekšlikums. Grām: *Pētījumi par Kurzemes un Zemgales pilīm*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2005. 205.–226. lpp.
- 4 Dzenis A. Livonijas ordeņa pils Tukumā. Grām: *Tukuma novada kultūrvēsture*. VI grāmata. Tukums: Tukuma muzejs, 2002–2003. 5.–20. lpp.
- 5 Ozola A. Tukuma pilsētas attīstība pilsētībūvnieciskā aspektā. Grām: *Tukuma novada kultūr-*

vēsture. VII grāmata. Tukums: Tukuma muzejs, 2004–2005. 89.–102. lpp.

- 6 Bēts Z. *Tukuma ordeņa pils vēsturiskās izpētes materiāli*. 1978.
- 7 Krastiņš J., Strautmanis I., Dripe J. *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*. Rīga: Baltika, 1998. 312 lpp.
- 8 Vasiljevs J. Pilsētu plānojuma attīstība. Pilsētu iedzīvotāju dzīvojamās ēkas. Grām: *Latviešu etnogrāfija*. Rīga: Zinātne, 1969. 175.–181. lpp., 181.–191. lpp.
- 9 Jansons G. *Kurzemes pilsētu senās koka ēkas*. Rīga: Zinātne, 1982. 183 lpp.
- 10 Bākule I. *Rātsnami Latvijas pilsētās*. Rīga: Zinātne, 2001. 187 lpp.
- 11 Zandberga R. *Aizputes arhitektoniski pilsētībūvnieciskās struktūras attīstības vēsture*. Rīga, 1980. 101 lpp.
- 12 Zandberga R. Ventspils arhitektoniski pilsētībūvnieciskās struktūras attīstības vēsture. *Ventspils vēsturiskā centra pirmsprojekta izpēte*. 1. daļa. Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrijas Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris, 1976. 130 lpp.
- 13 Bākule I. *Bauskas vecpilsētas reģenerācijas priekšlikums*. Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrijas Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris, 1986.
- 14 Bākule I. *Aizputes pilsētas reģenerācijas priekšlikums*. Rīga: Restaurācijas institūts, 1990.
- 15 Dzenis A. Tukuma miests viduslaikos. *Tukuma novada kultūrvēsture*. VII grāmata. Tukums: Tukuma muzejs, 2004–2005. 55.–73. lpp.
- 16 Rinkeviča V. *Kandavas pilsētas vēsturiskā centra arhitektoniskā izpēte*. Kandava: autores izdevums, 2010. 18 lpp., il.
- 17 Dimbira I. *Kandavas pilsētas vēsturiskā centra pirmsprojekta izpēte*. Rīga: LPSR Kultūras ministrijas Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris, 1983.
- 18 Dābols A. Jelgavas būvēstures eksplikācijas. Grām: *Raksti I*. Jelgava: Ģederta Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejs, 2003. 8. lpp.
- 19 *Senā Jelgava*. Rīga: Neputns, 2010. 336 lpp.
- 20 Grosmane E. *Jelgava: arhitektūras un mākslas virtuālā rekonstrukcija = Mitau: virtuelle Rekonstruktion der Architektur und Kunst*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts, 2008.
- 21 Dunsdorfs E. *Grāmata par Saldu*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1995. 328 lpp.
- 22 Heniņš A. *Ventas sakta: atradumi, atziņas, atmiņas*. Rīga: Preses nams, 2002. 512 lpp.
- 23 Vegners A. *Vēsturisks atskats. Grām: Liepājas 300 gadu jubilejas piemiņai. 1625–1925*.

- Liepāja: Liepājas pilsētas valde, 1925. 9. lpp.
- ²⁴ Bilenšteins A. *Latviešu koka celtnes un iedzīves priekšmeti*. Pirmā daļa. Latviešu koka celtnes. Rīga: Jumava, 2001. 131. un 147. lpp.
- ²⁵ Turpat, 133. un 134. lpp.
- ²⁶ *Atskaņu hronika*, 02402–02406.
- ²⁷ Asaris J. Piiskalnu loma Kurzemes viduslaiku centru izveidē. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. II grāmata. 123. lpp.
- ²⁸ Dzenis A. Tukuma miests viduslaikos. Grām: *Tukuma novada kultūrvēsture*. VII grāmata. Tukums: Tukuma muzejs, 2004–2005. 59. lpp.
- ²⁹ Zembrickis J. *Klaipēdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*. I tomas. Klaipēda: Libra Memelensis, 2002. 33., 35. psl.
- ³⁰ Mugurēvičs Ē. Piltenes pils 14.–16. gadsimtā un arheoloģiskās liecības par tās tiltu. Grām: *Pētījumi par Kurzemes un Zemgales pilīm*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2005. 164. lpp.
- ³¹ Karlsons Ž. Ordeņa laikmets Latvijā. *Jaunais Zinātnieks*. Nr. 46. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības apgāds, 1936. 44. lpp.
- ³² *Richter's Baltische Verkehrs- und Adressbücher*. II Band: Kurland. Rīga, 1900. S. 164.
- ³³ Vasiljevs J. Pilsētu plānojuma attīstība. Grām: *Latviešu etnogrāfija*. 177. lpp.
- ³⁴ Цауне А. *Жилища Риги XII–XIV вв.* По данным археологических раскопок. Рига: Зинатне, 1984. С. 78–82.
- ³⁵ Vasiljevs J. Pilsētu iedzīvotāju dzīvojamās ēkas. Grām: *Latviešu etnogrāfija*. Rīga: Zinātne, 1969. 184. lpp.
- ³⁶ Цауне А. *Жилища Риги XII–XIV вв.* По данным археологических раскопок. С. 144.
- ³⁷ Turpat, 83. un 84. lpp.
- ³⁸ *Pētījumi par ordeņpilīm Latvijā*. Sast. I. Ose. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2002. 24. lpp.
- ³⁹ Vītols V. Kandavai 760. Grām: *Tukuma novada kultūrvēsture*. II grāmata. Tukums: Tukuma muzejs, 1997. 35. lpp.
- ⁴⁰ Karlsons Ž. Ordeņa laikmets Latvijā. *Jaunais Zinātnieks*. Nr. 46. 88. lpp.
- ⁴¹ Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2004. 274. lpp.
- ⁴² *Atskaņu hronika*, 05978–05979.
- ⁴³ Skujenieks M. *Latvija. Zeme un iedzīvotāji*. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1927. 148. lpp.
- ⁴⁴ Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. 57. lpp.
- ⁴⁵ Zandberga R. *Aizputes arhitektoniski pilsēt-būvnieciskās struktūras attīstības vēsture*. 43. un 67. lpp.
- ⁴⁶ Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. 274. lpp.
- ⁴⁷ Turpat, 434. lpp.
- ⁴⁸ Turpat.
- ⁴⁹ Asaris J. Piiskalnu loma Kurzemes viduslaiku centru izveidē. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. II grāmata. 123. lpp.
- ⁵⁰ Turpat.
- ⁵¹ Dzenis A. Tukuma miests viduslaikos. Grām: *Tukuma novada kultūrvēsture*. VII grāmata. Tukums: Tukuma muzejs, 2004–2005. 59. lpp.
- ⁵² Asaris J. Piiskalnu loma Kurzemes viduslaiku centru izveidē. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. II grāmata. 123. lpp.
- ⁵³ Dzenis A. Tukuma miests viduslaikos. Grām: *Tukuma novada kultūrvēsture*. VII grāmata. 55. lpp.
- ⁵⁴ Rinkeviča V. *Kandavas pilsētas vēsturiskā centra arhitektoniskā izpēte*. 5. lpp.
- ⁵⁵ Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. 240. lpp.
- ⁵⁶ Turpat, 242. lpp.
- ⁵⁷ Turpat, 239. lpp.
- ⁵⁸ Asaris J. Piiskalnu loma Kurzemes viduslaiku centru izveidē. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. II grāmata. 124. lpp.
- ⁵⁹ Dzenis A. Tukuma miests viduslaikos. Grām: *Tukuma novada kultūrvēsture*. VII grāmata. 59. lpp.
- ⁶⁰ Vītols V. Kandavai 760. Grām: *Tukuma novada kultūrvēsture*. II grāmata. 35.–36. lpp.
- ⁶¹ Lannoy G. de, Serrure C. *Voyages et ambassades de messire Guillebert de Lannoy, 1399–1450*. MONS: Typographie d'em. HOYOIS, LIBRAIRE, M.D.CC.XL. 136 lpp.
- ⁶² *Atskaņu hronika*, 7401–7407.
- ⁶³ Vasiljevs J. Pilsētu plānojuma attīstība. Grām: *Latviešu etnogrāfija*. 177. lpp.
- ⁶⁴ Zemītis G. Arheoloģiskās liecības par Jelgavas pili Kurzemes hercogu Ketleru dinastijas laikā. Grām: *Latvijas viduslaiku pils*. V. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. 185. lpp.
- ⁶⁵ Vegners A. Vēsturisks atskats. Grām: *Liepājas 300 gadu jubilejas piemiņai*. 1625–1925. Liepāja: Liepājas pilsētas valde, 1925. 12. lpp.
- ⁶⁶ Zandberga R. *Aizputes arhitektoniski pilsēt-būvnieciskās struktūras attīstības vēsture*. 31. lpp.
- ⁶⁷ Vegners A. Vēsturisks atskats. Grām: *Liepājas 300 gadu jubilejas piemiņai*. 1625–1925. 13. lpp.
- ⁶⁸ Turpat, 14. lpp.
- ⁶⁹ Turpat, 12. lpp.
- ⁷⁰ Turpat, 11. lpp.
- ⁷¹ Lannoy G. de, Serrure C. *Voyages et ambassades*

- sades de messire Guillebert de Lannoy, 1399–1450. 17. lpp.
- ⁷² Turpat, 137. lpp.
- ⁷³ Dirveiks I. Ventspils Livonijas ordeņa pils būvēstures agrīnais periods. 13. gadsimta otrā puse–14. gadsimts. Grām: *Ventspils muzeja Raksti*. IV grāmata. Ventspils muzejs, 2004. 169. lpp.
- ⁷⁴ Turpat, 144. lpp.
- ⁷⁵ Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. 367. lpp.
- ⁷⁶ Ozola A. *Tukums*. Rīga: Puse, 1995. 14. lpp.
- ⁷⁷ Kröger A. W. *Kurländisches Verkehrs- und Adreßbuch für 1892/93*. Rīga, 1892. S. 209.
- ⁷⁸ Dišlere I. Tukuma miesta attīstība un nozīme Kurzemes un Zemgales hercogistē. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. V grāmata. Rīga: foboprints, 2006. 130. lpp.
- ⁷⁹ Ozola A. *Tukums*. 16. lpp.
- ⁸⁰ Turpat, 15. lpp.
- ⁸¹ Turpat, 17. lpp.
- ⁸² Asaris J. Pilskalnu loma Kurzemes viduslaiku centru izveidē. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. II grāmata. 124. lpp.
- ⁸³ Lannoy G. de, Serrure C. *Voyages et ambassades de messire Guillebert de Lannoy, 1399–1450*. 137. lpp.
- ⁸⁴ Turpat, 17. lpp.
- ⁸⁵ Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. 224. lpp.
- ⁸⁶ Atskaņu hronika, 9144, 9152.
- ⁸⁷ Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. 119. lpp.
- ⁸⁸ Turpat, 147. lpp.
- ⁸⁹ Turpat, 453. lpp.
- ⁹⁰ Asaris J. Pilskalnu loma Kurzemes viduslaiku centru izveidē. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. II grāmata. 124. un 125. lpp.
- ⁹¹ Skujenieks M. *Latvija. Zeme un iedzīvotāji*. 153. lpp.
- ⁹² Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. 93. lpp.
- ⁹³ Губин А., Строкин В. *Очерки истории Кенигсберга*. Калининград: Калининградское книжное издательство, 1991. С. 190.
- ⁹⁴ Braun G., Hogenberg F. *Cities of the World*. 363 Engravings Revolutionize the View of the World Complete Edition of the Colour Plates of 1572–1617. Hong Kong, Köln, London, Los Angeles, Madrid, Paris, Tokyo: TASCHEN, 2008. Pp. 182.
- ⁹⁵ Vasiljevs J. Pilsētu plānojuma attīstība. Grām: *Latviešu etnogrāfija*. 176. lpp.
- ⁹⁶ Bākule I. *Rātsnami Latvijas pilsētās*. Rīga: Zinātne, 2001. 128. lpp.
- ⁹⁷ Fromholds-Treijs V. Kuldīgas komturejas pils rekonstrukcijas mēģinājums. Grām: *Pētījumi par Kurzemes un Zemgales pilīm*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2005. 231. lpp.
- ⁹⁸ Asaris J. Pilskalnu loma Kurzemes viduslaiku centru izveidē. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. II grāmata. 123. lpp.
- ⁹⁹ Dimbira I. *Kuldīgas pilsētas vēsturiskais centrs*. Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrijas Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris, 1984. 38. lpp.
- ¹⁰⁰ Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. 275. lpp.
- ¹⁰¹ Bākule I. *Rātsnami Latvijas pilsētās*. 128. lpp.
- ¹⁰² Skujenieks M. *Latvija. Zeme un iedzīvotāji*. 151. lpp.
- ¹⁰³ Lannoy G. de, Serrure C. *Voyages et ambassades de messire Guillebert de Lannoy, 1399–1450*. 17. lpp.
- ¹⁰⁴ Dimbira I. *Kuldīgas pilsētas vēsturiskais centrs*. 43. lpp.
- ¹⁰⁵ Bākule I. *Rātsnami Latvijas pilsētās*. 13. lpp.
- ¹⁰⁶ Zandberga R. *Aizputes arhitektoniski pilsēt-būvnieciskās struktūras attīstības vēsture*. Rīga, 1980. 50., 51. lpp.
- ¹⁰⁷ Turpat, 34. lpp.
- ¹⁰⁸ Turpat, 50., 51. lpp.
- ¹⁰⁹ Turpat, 42. lpp.
- ¹¹⁰ Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. 53. lpp.
- ¹¹¹ Zandberga R. *Aizputes arhitektoniski pilsēt-būvnieciskās struktūras attīstības vēsture*. 36., 37. lpp.
- ¹¹² Turpat, 44. lpp.
- ¹¹³ Turpat, 49. lpp.
- ¹¹⁴ Turpat, 45. lpp.
- ¹¹⁵ Turpat, 57. lpp.
- ¹¹⁶ Dirveiks I. Ventspils Livonijas ordeņa pils būvēstures agrīnais periods. 13. gadsimta otrā puse–14. gadsimts. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. IV grāmata. 142. lpp.
- ¹¹⁷ Štrumfa I. Ventspils pilsētas vēstures hronika. Hronoloģija un notikumi. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. I grāmata. Ventspils muzejs, 2001. 340. lpp.
- ¹¹⁸ Asaris J. Pilskalnu loma Kurzemes viduslaiku centru izveidē. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. II grāmata. 119.–122. lpp.
- ¹¹⁹ Lūsēns M. Ventspils Livonijas ordeņa pils apbūve 13.–16. gadsimtā. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. II grāmata. 180.–181. lpp.
- ¹²⁰ Štrumfa I. Ventspils pilsētas vēstures hronika. Hronoloģija un notikumi. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. I grāmata. 340. lpp.

- ¹²¹ Turpat.
- ¹²² Lūsēns M. Ventspils Livonijas ordeņa pils apbūve 13.–16. gadsimtā. Grām: *Ventspils muzeja raksti*. II grāmata. 172.–181. lpp.
- ¹²³ Mugurēvičs Ē. Piltenes pils 14.–16. gadsimtā un arheoloģiskās liecības par tās tiltu. Grām: *Pētījumi par Kurzemes un Zemgales pilīm*. 165. lpp.
- ¹²⁴ Turpat, 166. lpp.
- ¹²⁵ Bākule I. *Rātsnami Latvijas pilsētās*. 166. lpp.
- ¹²⁶ Mugurēvičs Ē. Piltenes pils 14.–16. gadsimtā un arheoloģiskās liecības par tās tiltu. Grām: *Pētījumi par Kurzemes un Zemgales pilīm*. 166. lpp.
- ¹²⁷ Turpat, 174. lpp.
- ¹²⁸ Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. 278. lpp.
- ¹²⁹ Цауне А. *Жилища Риги XII–XIV вв. По данным археологических раскопок*. С. 142.
- ¹³⁰ Turpat, 77., 78. lpp.
- ¹³¹ Dišlere I., Ozola A. *Muižas lauku kultūrvīdē*. Tukuma rajona muižas fotogrāfijās no Tukuma muzeja krājuma. Tukums: Tukuma muzejs, 2002. 65. lpp.
- ¹³² Vegners A. *Vēsturisks atskats*. Grām: *Liepājas 300 gadu jubilejas piemiņai*. 1625–1925. 12. lpp.
- ¹³³ Rinkeviča V. *Kandavas pilsētas vēsturiskā centra arhitektoniskā izpēte*. 5. lpp.
- ¹³⁴ Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. 453. lpp.
- ¹³⁵ Vītols V. *Kandavai 760*. Grām: *Tukuma novada kultūrvēsture*. II grāmata. 36. lpp.
- ¹³⁶ Karlsons Ž. *Ordeņa laikmets Latvijā. Jaunais Zinātnieks*. Nr. 46. 54. lpp.
- ¹³⁷ Jucevičs E. *Laiks. Cilvēki. Grobiņa*. Grobiņa: Grobiņas pilsētas Dome, 2009. 329. lpp.
- ¹³⁸ Mugurēvičs Ē. Piltenes pils 14.–16. gadsimtā un arheoloģiskās liecības par tās tiltu. Grām: *Pētījumi par Kurzemes un Zemgales pilīm*. 166.–167. lpp.
- ¹³⁹ Caune A., Ose I. *Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. 469. lpp.

PLANNING AND CONSTRUCTION OF TOWNS AND ADMINISTRATIVELY POLITICAL CENTRES IN THE TERRITORY OF WESTERN LATVIA FROM THE 13TH TO THE 16TH CENTURY

Silvija Ozola

Summary

Key words: *construction, planning, fortress, town, market place, transit road route, waterway*

In the 12th–13th centuries, in Europe, the economical growth created favourable conditions for the choice of market places alongside the lines of communication furthering the revival of the cities of Ancient Roman Empire such as Milan, Florence, Paris, Cologne, Lion, London, and springing up of new cities. Fortress-cities were built in Southern France. Rural populated places became towns. Diverse course of development of towns aroused countless conflicts associated with land property. Territories governed by Couronians and Semigallians were also subjected making use of rivers and terrestrial war roads. Fortresses that were significant in the military, economic and social aspects for control of trade routes and waterways, were erected on or nearby castle mounds made by the local inhabitants in strategically important places. Administratively political centres were formed from which originated towns such as Durbe, Piltene, Skrunda, Ventspils, Dobeles, Aizpute, Grobiņa, Kandava, Kuldīga, Sabile, Saldus, Talsi, Jelgava, Bauska un Tukums. Ancient transit road routes determined the formation of street network and town squares, location of public buildings and composition of construction planning.